

OD OBSERWACJI PRZYRODY DO JEJ OCHRONY

Plan działania

Od obserwacji przyrody do jej ochrony. Plan działania

Copyright © Fundacja Wspomagania Wsi

Wydawca:
Fundacja Wspomagania Wsi
Ul. Bellottiego 1
01-022 Warszawa
www.fww.pl, fww@fww.pl

Warszawa 2024

Wydanie I

Opracowanie redakcyjne i korekta:
Magdalena Gromek-Kowalczyk, Beata Słama

Autorzy:
Stowarzyszenie Promocji Dziedzictwa „Kasztelania Ostrowska”
Maciej Jędrzejczak, dr Natalia Jędrzejczak, Barbara Kudławiec

Projekt okładki, opracowanie graficzne, skład i łamanie:
Simple Forms Agata Sirek

Publikacja dostępna na licencji Creative Commons „Uznanie autorstwa
– Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe”.

Publikacja powstała w ramach Programu „Zakorzenione”
www.zakorzenione.org

ISBN 978-83-60600-15-3

WSTĘP	4
I. PRZYRODA JEST CZĘŚCIĄ NASZEGO OTOCZENIA	5
1 / Dzikie, czyli jakie? _____	5
2 / Różnorodność w przyrodzie _____	7
3 / Niezwykłe bogactwo gatunków _____	9
4 / Ekosystemy _____	11
Lasy i bory	
Mokradła i torfowiska	
Rzeki, jeziora i inne wody słodkie wraz z szuwarami	
Łąki i murawy	
Parki, opuszczone cmentarze i aleje drzew	
Ogrody	
Krajobraz	
Zadrzewienia śródpolne w wiejskim krajobrazie	
Fragmentacja siedlisk oraz tereny dzikie	
II. TWORZENIE PROJEKTÓW _____	27
1 / Projekty na rzecz środowiska - wybierzcie te, które najbardziej Wam odpowiadają _____	27
2 / Do dzieła! _____	28
Etap 1 - Diagnoza potrzeb	
Etap 2 - Cel	
Etap 3 - Przygotowania	
Etap 4 - Realizacja	
Etap 5 - Efekt, ewaluacja, upowszechnienie wyników	
III. KONTEKST SPOŁECZNY PROJEKTÓW _____	37
1 / Jak postrzegane jest Wasze działanie _____	37
2 / <i>Greenwashing</i> _____	38
3 / Projekt jest też naszą drogą _____	40
IV. ALBUM WIEDZY I INSPIRACJI _____	45
Przyroda jest częścią naszego otoczenia	
Wykorzystywanie dzikich roślin z lasów i łąk w tworzeniu potraw lokalnych	
Badania i popularyzacja wiedzy o tradycyjnej architekturze regionu w kontekście krajobrazowym	
Ogrody	
Drzewa a infrastruktura rowerowa - przykłady	
ZAŁ.1 Lista gatunków roślin proponowanych do sadzenia _____	55

„STAJESZ SIĘ ODPOWIEDZIALNY ZA TO, CO OSWOIŁEŚ.”

Antoine de Saint-Exupéry, Mały Księżę¹

WSTĘP

My, ludzie, jako gatunek jesteśmy częścią natury i z niej się wywodzimy. Natura stanowi o naszej tożsamości, często wiąże się ze wspomnieniami domu rodzinnego, jest także wartością ponadpokoleniową. Ostatnio coraz częściej jesteśmy przekonani, że nadszedł czas, byśmy poczuli się za nią jeszcze bardziej odpowiedzialni.

Przybywa osób, które poprzez działalność społeczną pragną przyczynić się do utrzymania czystych wód, do świadomego zarządzania krajobrazem oraz do ochrony gatunków i ostoi jako lokalnego dziedzictwa. Każdy, komu przyświecają te cele, staje się ambasadorem lub ambasadorką troski o swoją społeczność. W oddolnych inicjatywach drzemie wielka siła, działając,

zyskujemy wpływ na tworzenie lepszego świata z różnorodną naturą. W naszych społecznościach podejmujemy działania, których celem jest zachowanie cennych przyrodniczo miejsc i krajobrazów, propagujemy mądre czerpanie z zasobów natury, byśmy mogli się rozwijać.

W naszej publikacji zastanawiamy się nad sensem ochrony przyrody, jest też ona zbiorem wskazówek, jak tworzyć projekty na rzecz środowiska, oraz kompendium wiedzy, dzięki której projekty będą miały solidne podstawy merytoryczne. Może ośmieli ona tych, którzy dopiero myślą o swoim pierwszym projekcie dotyczącym ochrony przyrody w najbliższej okolicy.

¹ Przekład H. Woźniakowski, Znak Emotikon, Kraków 2015.

I. PRZYRODA JEST CZĘŚCIĄ NASZEGO OTOCZENIA

Oprócz inicjatyw związanych ze sztuką, historią, sportem i edukacją to właśnie projekty przyrodnicze są jednymi z najistotniejszych działań, które osoby pragnące działać realizują w swoich społecznościach lokalnych. Podczas przygotowywania projektów społecznych zadbajcie o to, by miały solidne podstawy merytoryczne, na które składają się: diagnoza potrzeb odbiorców, informacje zawarte – między innymi – w raportach i opracowaniach naukowych.

W tym rozdziale podamy najważniejsze informacje dotyczące środowiska przyrod-

niczego w Polsce, dzięki którym staniecie się bardziej wyczuleni na różnorodność gatunków, lepiej zrozumiecie, na czym polega różnorodność ekosystemów oraz docenicie wagę troski o krajobraz – a wszystko to na przykładzie naszego kraju.

Niech lektura naszego poradnika sprawi, że zaczniecie odkrywać bogactwa natury w swoim otoczeniu, przez co stanie się inspiracją dla Waszych projektów. Rozwój jest ważny w każdym wieku, bo przecież nigdy nie jest za późno, aby odkrywać na nowo piękno natury i różnorodność świata.

/ I.1 /

DZIKIE, CZYLI JAKIE?

Jesteście na leśnej polanie, czujecie zapach sosen, wilgoć mchów, dostrzegacie pajęczyny z kropelkami porannej rosy. Łagodną ciszę wysokiego lasu przerywa raz po raz stukanie dzięcioła i szelest liści w koronach drzew. Zamykacie oczy. Otacza Was dzika przyroda, otula i przynosi spokój.

Zacznijmy więc od dzikości jako atrybutu przyrody – możemy się nią zachwycać, jest lokalnym dziedzictwem. Dzikości można poświęcić wiele interesujących projektów.

Dzikość kojarzymy z obszarami, które funkcjonują bez istotnej ingerencji człowieka. Czasem mówi się, że ktoś ma dziki, zapuszczony fragment ogrodu albo las wydaje się dziki dzięki temu, że rosną w nim różne drzewa, krzewy i zioła niezasadzone ręką człowieka. Przez dzikość możemy też rozumieć występowanie takich ostoj przyrody, które są typowe dla obszarów niezmiennych ludzką działalnością.

Dzika przyroda składa się z rodzimych dla danego kraju gatunków roślin, zwierząt, grzybów, bakterii, pierwotniaków, a przy tym trwa bez ingerencji ludzi. Przykładem takich miejsc są lasy puszczańskie, w których zioła, krzewy i drzewa od setek lat wysiewają nasiona i zarodniki i dochodzi do naturalnej wymiany pokoleń: obok „dzieci” rosną ich „rodzice”, „dziadkowie” i „pradziadkowie” (na przykład kilkusetletnie dęby). Taki las swobodnie rozwija się przez wieki. W Polsce przykładem są dębowo-grabowe lasy zwane grądami. W ich skład wchodzi wiele różnych gatunków drzew i krzewów – to odróżnia je od upraw jednogatunkowych. Grądy dominowały niegdyś na terenie całej Polski nizinnej, a dzisiaj zostały się na niewielu obszarach, które często nazywamy dzikimi. Dzikie mogą być też mokradła, torfowiska i bagienne doliny rzek – formowały się przez tysiąclecia bez żadnych przeszkód.

Oprócz ekosystemów dzikich spotykamy też ekosystemy półdzikie. Są one po części dziełem natury, a po części rezultatem działań człowieka. Dobry przykład to łąki – na terenach nizinnych łąki półnaturalne powstały poprzez wysiewanie się przez setki lat różnych gatunków roślin. Między trawami kryją się zioła o małych kwiatach lub te bardziej okazałe, takie jak [marchew zwyczajna](#), [bodziszek](#) czy [jaskry](#). Bujne kępy wiosną tworzą też [kaczeńce \(knieć błotna\)](#). Takie łąki często powstawały w miejscu dawnych puszczy po wycięciu drzew przez naszych przodków, dlatego nie są w pełni dzikie. Ich trwanie możliwe jest dzięki działalności człowieka, który

pilnuje, by nie zarosły drzewami i krzewami, kosi je, zbiera siano, nie dodaje jednak mieszanek traw, nie modyfikuje ich składu, a jednocześnie to matka natura rozsiewa różne dzikie zioła. Półdzikie łąki uznawane są za cenne elementy dziedzictwa kulturowo-przyrodniczego.

Jeśli zastanawiacie się, czy dany układ przyrodniczy jest naturalny (czyli dziki), sprawdźcie czy obserwowana przez Was ostoja przyrody może utrzymywać się bez udziału człowieka, czyli bez koszenia, wycinki, sadzenia, wypasania, pogłębiania dna. W tym poradniku przychyłamy się do podziału, zgodnie z którym naturalne są miejsca, które powstały bez ingerencji człowieka (na przykład polodowcowe zagłębienia terenu wypełnione torfowiskami lub jeziorami), a sztuczne (nienaturalne) – wszelkie zbiorniki spiętrzone lub wykopane. Zdarza się, że rodzime gatunki wkraczają na tereny przekształcone przez człowieka. Chociaż żwirownie i stawy nie są formami naturalnymi, skład gatunkowy rosnących tam roślin jak najbardziej może wskazywać na powrót w te miejsca dzikich gatunków. Priorytetowymi dla ochrony dzikości pozostają jednak obszary o podłożu nieprzekształconym, niezmiennym od wieków, z rodzimą kompozycją gatunków – to właśnie tam można zobaczyć dzikość we wszystkich jej wymiarach. ***Do tego właśnie powinniśmy dążyć przy projektowaniu ochrony przyrody.***

W naturalnym krajobrazie spotkacie rośliny rodzime dla Polski. Nie są to rośliny ozdobne, sadzone na rabatach lub takie, które „przyleciały” z upraw czy ogrodów. Do tej drugiej grupy należą m.in. pochodzące z Ameryki Północnej [dęby czerwone](#), [czeremcha amerykańska](#) czy [nawłóć kanadyjska](#).

Warto, byście sporządzili mapę terenów dzikich (naturalnych), półnaturalnych oraz bardzo przekształconych w swojej okolicy. Najbardziej dzikie tereny ukrywać mogą osobliwe, rzadkie dziedzictwo przy-

rodnicze – można opracować wiele cennych projektów z nim związanych, pozwala też budować tożsamość regionalną lub lokalną.

Pragniemy zwrócić Waszą uwagę na to, jak kontakt z dziką przyrodą kształtuje naszą postawę wobec świata i spotykanych przez nas ludzi. Pochylając się nad dziką przyrodą, dostrzeżemy różnorodność organizmów, to, jak się rozmnażają i jakie mają strategie przetrwania. Obcowanie z dziką przyrodą sprawia, że wychodzimy poza strefę cywilizacyjnego komfor-

tu, skłania do zastanowienia, co jest dla nas ważne, do czego dążymy. Czy dbamy o siebie? Czy i z czego potrafimy się cieszyć lub czym zachwycać? Ludzie pozytywnie nastawieni do dzikiej przyrody często zwracają uwagę na rzeczy małe i potrafią odkrywać radość ciągłego poznawania świata. Dzięki kontaktowi z nią zdajemy sobie sprawę, że jesteśmy odpowiedzialni za to, co dzieje się blisko nas, że stanowią część większego systemu. Przed tysiącami lat wyszliśmy z puszczy porastającej teren dzisiejszej Polski. Wracajmy do niej jak do domu.

/1.2/

RÓŻNORODNOŚĆ W PRZYRODZIE

Letnie łąki pełne są roślin różnych gatunków. Widzimy nie tylko mnóstwo barw, lecz także rozmiarów, kształtów i zapachów. Przyroda jest różnorodna na różnym poziomie. Ogół zasobów przyrodniczych na danym terenie – w tym w Waszej okolicy – nazwać możemy **różnorodnością biologiczną**. Znajomość organizmów, które się na nią składają, pozwoli Wam wyciągnąć wnioski, co stanowi naturalny element przyrody w miejscu, w którym mieszkacie, co jest dziedzictwem danego obszaru. To również materiał fundamentalny przy projektowaniu edukacji i działań związanych z wykorzystaniem tego, co rośnie wokół nas, w kuchni, medycynie, rękodziele czy sztuce.

Dowiadujemy się, które gatunki należą do komponentów kulturowych – zostały nasadzone, wnikają do naturalnych i półnaturalnych układów – a przez to możemy je modyfikować lub wpływać na ich zanik.

Jeśli znajdziecie cenne i ginące elementy przyrody, możecie opracować plan działań edukacyjnych i ochronnych, zaplano-

wać wycieczki, wybrać symbole, które wykorzystacie w materiałach turystycznych itp.

Warto wybrać też miejsca, które będą wizytówkami Waszej okolicy, co pozwoli wytoczyć interesujące trasy turystyczne, organizować wycieczki, wydawać pocztówki, przewodniki itp.

Dokumentując przyrodę w Waszej okolicy, będziecie coraz lepiej rozumieli złożoność świata przyrody, poznacie jej charakter i wzorce krajobrazowe. To inspirująca przygoda, która rozwija i uwrażliwia, a także podsuwa pomysły kolejnych działań.

Różnorodność biologiczna ma różne poziomy klasyfikacji. Na najwyższym poziomie znajdują się duże struktury o charakterze globalnym – **nazywamy je bioma-
mi**. Obejmują tereny o powierzchni setek kilometrów, które łączy podobny klimat. Przykładem takich biomów są pustynie, sawanny i stepy. **Polska umiejscowiona jest w biomie lasów strefy umiarkowanej, nazwanych też lasami zrzucającymi liście na zimę lub lasami nemoralnymi.**

Niższym poziomem organizacji biologicznej są **krajobrazy**. To właśnie w nich często widać charakterystykę i unikatowość danej części świata. Mimo że obszar Polski, poza wysokimi obszarami górskimi, w większości porastały pierwotne lasy, współcześnie między poszczególnymi regionami zobaczyć można zróżnicowanie na poziomie ukształtowania terenu – równinne, pofalowane, wyżynne. Towarzyszy im mozaika ekosystemów, które widać najlepiej, gdy patrzy się na okolicę z lotu ptaka. Na krajobraz składają się zatem różne typy ekosystemów.

Poszczególne regiony Polski różnią się między sobą sposobem uprawy ziemi i zabudową (ukształtowaniem struktury osadniczej). Połączenie tych wszystkich elementów składa się na unikalność danego obszaru, a unikalność to ważny atut. **Należy więc szukać elementów wyróżniających, które można wykorzystać w projektach bazujących na tożsamości lokalnej.**

Niższym i bardzo ważnym poziomem organizacji biologicznej są wspomniane już **ekosystemy**, czyli układy przyrodnicze, które można porównać do pokoi w mieszkaniu. Wśród nich są wilgotne łąki, lasy, bory sosnowe, mokradła czy ekosystemy bliskie człowiekowi, takie jak pola uprawne i tereny zieleni urządzonej. Każdy ekosystem ma charakterystyczny skład gatunkowy i budowę przestrzenną. W lasach rosną drzewa liściaste, natomiast w borach dominują gatunki iglaste.

Latem panuje w nich półmrok i mają też charakterystyczny mikroklimat.

Dla Polski sporządzono listę zbiorowisk roślinnych, także mapy rozmieszczenia tych ekosystemów. **Przygotowując się do realizacji projektów związanych ze środowiskiem, warto się dowiedzieć, jakie typy ekosystemów znajdziecie w Waszej okolicy.** Pamiętajcie przy tym, że ekosystemy mogą być naturalne, półnaturalne oraz takie, które powstały w całości dzięki człowiekowi – na przykład pola uprawne, ogrody, pasy zieleni przy drogach i w otoczeniu domów (takie ekosystemy nazywamy segetalnymi lub ruderalnymi).

Co ciekawe, niektóre obszary Polski mają unikatowe ekosystemy, których nie zobaczymy w innych częściach kraju. Przykładem są wydmy nadmorskie z roślinami, zwierzętami i grzybami – możemy je oglądać jedynie w wąskim pasie wybrzeża Bałtyku. Innym przykładem są zbiorowiska leśne z udziałem świerka w części północno-wschodniej Polski, przypominające spotykaną na północy Europy tajgę. Te unikatowe krajobrazy leśne zobaczyć można w okolicach Suwałk, w puszczech Romnickiej i Augustowskiej. Przeprowadzono analizę historycznego występowania roślin tych ekosystemów i powiązania ich z konkretnymi warunkami klimatycznymi i rodzajem podłoża. Na tej podstawie powstała [mapa roślinności potencjalnej](#), czyli takiej, która hipotetycznie i bez udziału człowieka rozwinęłaby się na danym obszarze Polski. Warto obejrzeć te mapy, aby zastanowić się, jak bardzo krajobraz przyrodniczy na poziomie ekosystemów odbiega od stanu naturalnego.

Kolejny poziom różnorodności biologicznej to **gatunki** budujące ekosystemy. W Polsce mamy kilkadziesiąt tysięcy gatunków składających się na różne grupy (**królestwa**) **organizmów** – zwierząt, roślin, grzybów, pierwotniaków, protistów i bakterii. Jedne występują częściej, inne rzadziej, a niektóre bywają skrajnie rzad-

kie. W Polsce znamy zaledwie kilka miejsc, w których rośnie [brzoza karłowata](#), kilka miejsc gniazdowania [pomurnika](#) czy zaledwie pojedyncze miejsca występowania grzybów [czareczki długotrzonkowej](#) czy [gwiazdy wieloporowej](#). Na podstawie wyglądu (morfologii) i budowy wewnętrznej (anatomii) oraz innych cech można wyznaczyć cechy odróżniające poszczególne gatunki. Pomogą Wam w tym atlasy roślin, a także smartfon i bezpłatne aplikacje. Wystarczy zrobić zdjęcie danego gatunku, by odpowiednie wyszukiwarki go zidentyfikowały. Poszukajcie stanowisk różnych gatunków i spiszcie, ile łącznie występuje ich w Waszej okolicy. Tereny dzikie charakteryzują się często tym, że możemy na nich znaleźć dużo gatunków rodzimych, a wśród nich unikatowe i ginące. Możecie zaznaczyć na mapie ostoje przyrody będące wyspami gatunkowej różnorodności, co oznacza, że zdecydowanie wyróżniają się w krajobrazie, a przy tym mogą być jedynymi miejscami, w których w Waszej okolicy te gatunki występują.

Poznanie różnorodności gatunkowej jest atrakcyjną formą rozwoju i spędzania czasu. Przeglądając atlasy przyrody,

możecie rozpoznawać przejawy różnorodności gatunkowej wokół Was, odkrywać bardzo rzadkie rośliny, stajecie się też wyczuleni na to, czy w kolejnych latach nadal będą się pojawiały w Waszym sąsiedztwie.

Różnorodność przyrodnicza ma jeszcze jeden poziom, o którym w dyskusji publicznej często się zapomina – to różnorodność **genetyczna**. Kod genetyczny jest zapisany jako łańcuch DNA w każdym żywym organizmie. W poszczególnych regionach Polski spotykamy unikatowe w skali świata zasoby genetyczne. One także podlegają ochronie. Z tego powodu zaleca się sadzenie w ogrodach roślin z najbliższej okolicy. Zachowujemy w ten sposób dziedzictwo genetyczne, a przy tym otaczamy się roślinami, które najlepiej „znają” warunki danego obszaru. Z drugiej strony zachowanie wariantów genetycznych przystosowanych do różnych warunków środowiskowych jest szansą na przetrwanie któregoś z nich w sytuacji postępujących zmian klimatycznych. Ochrona dziedzictwa genetycznego jest sporym wyzwaniem w czasach, gdy podróżujemy na duże odległości i przywozimy oraz sprowadzamy rośliny z różnych krajów.

/ 1.3 /

NIEZWYKŁE BOGACTWO GATUNKÓW

Pewnie nie raz zastanawialiście się, dlaczego jedne gatunki są rzadkie, a inne pospolite. Głównymi czynnikami, które to powodują, są zasięg geograficzny, warunki siedliskowe, wielkość populacji danego gatunku oraz jego biologia. Naukowcy, prowadząc wieloletnie badania populacji gatunków grzybów, roślin i zwierząt wskazują, który gatunek jest wymarły czy zagrożony wyginięciem. [Pokrzywę zwyczajną](#), [koniczynę łąkową](#) czy [wrotycza pospolitego](#) spotykacie na każdym kroku, natomiast np. [obuwika pospolitego](#), [rózaniec-](#)

[nika żółtego](#), [miodownika melisowatego](#), [świstaka tatrzańskiego](#) czy [jelonka rogacza](#) znajdziecie tylko w nielicznych miejscach w Polsce.

Gatunki cenne, czyli te uznawane za chronione oraz wpisane na Czerwone Listy czy do [Polskiej Czerwonej Księgi Roślin](#), kryterium „cenneści” uzyskały z różnych powodów. Do szczególnej grupy należą relikty oraz **gatunki puszczańskie**. Relikty to gatunki, które dawniej miały szerszy zasięg geograficzny, lecz obecnie żyją na znacznie mniejszym obszarze. W Polsce należą do nich m.in. [zimoziół północny](#) czy [dębik ośmiopłatkowy](#). Ważną grupę stanowią też gatunki puszczańskie związane ze starymi lasami. Możecie spotkać je nie tylko w Puszczy Białowieskiej, lecz także na terenie innych puszczańskich lasów, być może w okolicy, w której mieszkacie. Są to np. [zawilec gajowy](#), [marzanka wonna](#), [wawrzynek wilczełyko](#) czy mech [Neckera complanata](#). Co ciekawe, poza lasami takie gatunki spotkać można także wśród wiekowych drzew tworzących aleje i w zadrzewieniach śródpolnych – w próchnach starych dębów znajdziecie [pachnicę dębową](#).

Gatunki grzybów, roślin i zwierząt należące do powyższych grup mogą stać się marką Waszego miejsca zamieszkania, regionu czy krainy. Warto poszukać w okolicy takiego gatunku, a krzewienie wiedzy o nim i jego siedliskach może przyczynić się do jego zachowania i ochrony. Wyobraźmy sobie, że w miejscowości X na zboczach wapiennych w jaworzynie rosną piękne paprocie – [języczniki zwyczajne](#). Jeśli jest ich naprawdę dużo, warto pokazać je mieszkańcom wsi, uczynić tematem zajęć, wpleść motyw paproci w lokalne rękodzieło. Dzięki takim zajęciom edukujemy, ale też wzmacniamy więź mieszkańców z lokalną przyrodą. Gdy pojawi się ryzyko zniszczenia siedliska, paproć będzie miała swoich obrońców, najbardziej autentycznych, bo „sąsiadów”.

Przedmiotem naszej uwagi powinny być nie tylko gatunki cenne. Gatunki pospolite tworzą całą gamę ważnych ekosyste-

mów, o które też powinniśmy dbać. Obecnie obserwujemy zjawisko zwane trywializacją flory. Wyjaśnijmy to na przykładzie roślinności poboczy: w wyniku częstego koszenia taki pas zieleni przydrożnej nie będzie składał się już z trzydziestu gatunków, a np. tylko z pięciu. Do tego podobne układy są monotonne i powtarzające się. Często w takie miejsca wkraczają organizmy inwazyjne, jak np. [nawłoc kanadyjska](#) czy najgroźniejszy z gatunków inwazyjnych w Polsce – [rdestowiec ostrokończy](#). Jeśli zaczynają pojawiać się w dużych ilościach, mówimy o inwazji w środowisku przyrodniczym. Nawłoc czy rdestowiec potrafią całkowicie wyeliminować gatunki rodzime, wyniku czego teren przez nie opanowany staje się „gatunkową pustynią”. Dlatego tak ważne jest, byście w Waszych ogrodach na obszarach wiejsko-miejskich sadzili rośliny, które nie zagrażą cennym przyrodniczo terenom, ich różnorodności i dziedzictwu przyrodniczemu.

Dbanie o różnorodność biologiczną ostoi przyrody wymaga przemyślanych działań. **Ważne jest poznanie tego, co macie w okolicy, i zostawienie tych układów, które są rzadkie lub składają się na nie cenne organizmy.** Wartościowy będzie las łągowy z ogromną różnorodnością grzybów czy też stanowisko żerowania bobra (mimo iż może nam się nie podobać jego działalność skutkująca zalewaniem okolicznych łąk). Zanim podejmiecie jakiegokolwiek kroki, by pozbyć się niechcianego sąsiada, zastanówcie się, czy za retencję wody można obwiniać tylko bobra. Być może jest jednym z ciekawszych przedstawicieli dzikich zwierząt w Waszej okolicy i warto to wykorzystać.

Każde z działań wymaga zastanowienia i skonsultowania z ekspertami, których znajdziecie w lokalnym stowarzyszeniu, instytucji przyrodniczej lub na pobliskiej uczelni.

Przyroda od setek lat stanowiła miejsce pracy naszych przodków – to mogła być łąka, pole uprawne czy las. Ci natomiast, którzy nie żyją z roli czy z lasu, odwiedzają różne ekosystemy, by odpoczywać, zbierać grzyby, podziwiać wysokie drzewa, leśne rośliny czy obserwować ptaki. Jedni czują się lepiej w borach sosnowych, inni uwielbiają cieniste gaje. Latem wędrujemy po łąkach wśród kołyszących się traw,

czując ciepło sierpniowego słońca i słysząc granie świerszczy, chodzimy po mokradłach pachnących dziką miętą i rozbrzmiewających odgłosami kumaków. Spójrzcie na ekosystemy jako na niezwykle, różniące się od siebie domy. W tej części naszego podręcznika przedstawimy różnorodność ekosystemów, które spotkać można w różnych częściach Polski, i opowiemy, jak o nie dbać.

LASY I BORY

Dwa tysiące lat temu niemal cały teren dzisiejszej Polski porastała puszcza. W lasach dominowały drzewa liściaste, a w borach, zajmujących mniejszą powierzchnię – drzewa iglaste.

Lasy tworzą drzewa liściaste i inne organizmy żyjące pod okapem ich koron. To osobliwy ekosystem, który w najstarszych puszczech może mieć powyżej 30 metrów wysokości. Lasy dzielimy ze względu na dominujący w nich typ drzew, wilgotność podłoża i warianty klimatyczne. W Polsce częste są grądy z grabem, dębem i klonami oraz łągi z jesionem, wiązem i olszą. Mamy też buczyny, dąbrowy tworzone przez wiekowe dęby, olsy lubiące miejsca podmokłe oraz bagienne brze-

ziny czy nadrzeczne łągi. Dno lasów pokrywa ściółka z opadłych liści. To w tych ekosystemach gromadzi się cenne dziedzictwo dawnej puszczy – wiele roślin kwiatowych ([storczykowate](#), [lilia złotogłów](#), łąny [zawilca gajowego](#)), unikatowe organizmy i te żyjące na martwym drewnie (mchy, wątrobowce, grzyby, porosty) oraz duże zwierzęta leśne i mnogość ptaków.

Bory pachną sosną, świerkiem, jodłą i modrzewiem. W borach mieszanych towarzyszą im dęby lub brzozy. W Polsce bory rosną naturalnie w wyjątkowych, często ekstremalnych warunkach, na miejscach piaszczystych i skałkach. Na wybrzeżu Bałtyku, w pasie wydym, napotkacie bory bażynowe, na wydmach śródlą-

dowych szczyty piaszczystych wałów porastają bory z mnóstwem mchów i borówek. We współczesnym krajobrazie Polski dominują gatunki iglaste – sosna na nizinach i świerk na południu i wschodzie – ponieważ zostały w większości posadzone przez człowieka, by wykorzystywać je w gospodarce (szybko rosną). Są to układy powstałe sztucznie w wyniku presji gospodarki leśnej. Po dziesiątkach lat do takich drzewostanów, w które człowiek ingeruje coraz mniej, stopniowo i spontanicznie wracają gatunki kiedyś tworzące las: młode dęby, klony, graby, [bez czarny](#) i [leszczyna](#).

Lasy naturalne doskonale radzą sobie same – obok starych drzew wzrastają młode. *Jednym z wyzwań w ochronie lasów jest sprawienie, by wciąż zachodziły w nich naturalne procesy, z których najważniejszym jest zamknięcie naturalnego cyklu życia drzewa od siewki do naturalnej śmierci, upadku drzewa i rozkładu kłody.* Warto wiedzieć, że martwe drewno odgrywa w lasach niezwykle ważną rolę. Stojące i leżące martwe drzewa rozkładają się, tworząc doskonałe podłoże dla grzybów, mchów, wątrobowców oraz chrząszczy i innych bezkręgowców. Obok nich kopią nory większe zwierzęta.

Wyzwaniem w ochronie lasów jest także takie prowadzenie gospodarki leśnej, by utrzymywać naturalny skład drzewostanu, czyli taki, o którym wiemy, że w danym miejscu rozwinąłby się naturalnie. Sadzenie tylko jednego gatunku drzew powoduje zmianę składu runa oraz wpływa na zmniejszenie się populacji gatunków. Obywatele podczas konsultacji Planów Urządzania Lasu mogą zgłaszać uwagi, co wpływa niekiedy na kształt tego strategicznego dokumentu realizowanego w nadleśnictwach w całej Polsce. Plany Urządzania Lasu przygotowywane są na dziesięć lat. Wskazać można w nich wiekowe drzewa i drzewostany, ostoje cennych gatunków, pomysły na wytyczanie

ścieżek edukacyjnych i działania wpływające na użytkowanie poszczególnych terenów leśnych pod zarządem Lasów Państwowych.

Inne ważne zadanie stojące przed lokalnymi społecznościami to ochrona naturalnych dolin rzecznych i miejsc zalanych, gdzie rozwijają się lasy bagienne i olsy. Dawniej z miejsc tych spuszczano wodę. Może warto podjąć inicjatywy mające na celu powrót rzek i strumieni do ich dawnych koryt? Wpłynie to na zatrzymywanie wody na danym terenie, co z kolei będzie korzystne dla rolnictwa.

Ciekawym przykładem lasu wymagającego prowadzenia wypasu zwierząt, prześwietlania i koszenia są dąbrowy świetliste. Akcje ich ochrony dadzą Wam możliwość poznania rzadkich gatunków, zaangażowania lokalnej społeczności i rozpoczęcia współpracy z zarządcami terenu.

W lesie większość ludzi czuje się dobrze, obecność olejków eterycznych gatunków iglastych sprzyja zdrowiu, dlatego zajęcia, które zwykle prowadzone są w wiejskich świetlicach, warto przenieść czasem na leśną polanę. Pamiętajcie też o jesiennych wyjazdach na grzyby, które połączyć można ze zdobywaniem wiedzy, gdy zaprosicie wykwalifikowanych grzyboznawców. Wielu z Was ma w rodzinie osoby znające się na grzybach, są też zapewne i takie, które wiedzą, jak wykorzystać grzyby i inne dary lasu, znają stare receptury. Warto realizować projekty, których celem będzie spisanie tych receptur, a nawet stworzenie książki dziedzictwa kulinarno-botanicznego i ekologicznego Waszych małych ojczyzn. To także doskonały pretekst, by pójść do lasu z grupą mieszkańców lub odwiedzić lasy w innych częściach Polskich. Zorganizowanie takiej wycieczki może mieć aspekt przyrodniczy i praktyczny – każdy wróci z koszykiem pełnym darów lasu.

MOKRADŁA I TORFOWISKA

Wśród mokradeł wyróżnić możemy torfowiska niskie, przejściowe i wysokie. Do mokradeł zaliczamy także wilgotne łąki.

Torfowiska to systemy wilgotne, zdominowane przez rośliny wilgociolubne, których obumarłe szczątki z czasem tworzą złoża torfu. Obecnie w Polsce torfowiska zajmują około 4 procent powierzchni kraju.

Proces powstawania torfowisk może zachodzić np. w wyniku sptyczania jeziora. Fragmenty organizmów przez setki lat opadają na jego dno, w czego wyniku tafła wody ma coraz mniejszą powierzchnię, natomiast powierzchnia torfowiska rośnie. Roślinność torfotwórczą spotykamy też na siedliskach zmienionych przez człowieka. Mogą to być np. zaniedbane stawy hodowlane, doły potorfowe, rowy melioracyjne lub zręby borów bagiennych.

Torfowiska wysokie powstają z dopływu ubogich w substancje mineralne wód z opadów atmosferycznych. Występują na obszarach, na których w ciągu roku więcej wody przybywa (opady) niż paruje. W Polsce można je spotkać głównie na północy i w górach.

Torfowiska przejściowe to forma pośrednia między torfowiskami wysokimi i niskimi, zasilają je wody podziemne.

Prawdziwą osobliwością na torfowiskach jest mięsożerna [rosiczka](#).

Torfowiska, tak jak inne mokradła, odgrywają ogromną rolę w kształtowaniu bilansu wodnego kraju. Podczas ulew gromadzą nadmiar wody, w czasie susz ją oddają, a gdy nadchodzą upały, schładzają otoczenie. Są także ostoją rzadkich gatunków roślin i zwierząt.

Złoża torfu stanowią swoiste archiwum rejestrujące zmiany roślinności i klimatu na przestrzeni dziesiątek tysięcy lat. Należą do tych elementów przyrody, które w wyniku działalności człowieka podlegają gwałtownym i najczęściej nieodwracalnym przemianom, dodatkowo uwalniając zgromadzony przez tysiące lat dwutlenek węgla. Zagrożeniem dla torfowisk jest wydobywanie torfu (który można kupić w workach w sklepach ogrodniczych), odwadnianie w wyniku tworzenia rowów melioracyjnych czy zmian klimatu, ponieważ są to siedliska bardzo wrażliwe na spadek poziomu wody.

Warstwa torfu przyrasta bardzo powoli – średnio w tempie 1 milimetra na rok, co oznacza, że torfowisko, w którym grubość torfu wynosi 5 metrów, ma około pięciu tysięcy lat.

Naturalne mokradła ochronimy najlepiej, po prostu zostawiając je w spokoju. Mogą co prawda wymagać takich zabiegów ochronnych jak koszenie czy usuwanie podrostu sosny lub brzozy, jednak takie działania najlepiej skonsultować ze specjalistami.

RZEKI, JEZIORA I INNE WODY SŁODKIE WRAZ Z SZUWARAMI

Wijące się rzeki, piękne jeziora i śródpolne oczka wodne są cenną ostoją różnych grup organizmów. W Polsce mamy kilka typów jezior – najliczniejsze są jeziora polodowcowe – a większe rzeki na ogół zostały uregulowane. Istotną rolę, jeśli chodzi o ochronę wód słodkich, (jeziora i rzeki), odgrywają szuwary – tworzy je największa w Polsce trawa, [trzcina pospolita](#) – są miejscem lęgów wielu wodno-błotnych ptaków.

Poprawa stanu wód rzek i jezior w Polsce odbywa się m.in. przez montaż kanalizacji we wsiach i likwidację bezodpływowych zbiorników gromadzenia nieczystości. W krajach Europy Zachodniej podejmowane są wysiłki, często niezwykle kosztowne, by przywrócić rzekom ich naturalny meandrujący bieg. Nieuregulowana rzeka bowiem, wraz z naturalną roślinnością rosnącą wzdłuż koryta, to dobrze funkcjonujący organizm. Nadrzeczna roślinność stanowi strefę buforową przed zanieczyszczeniami, a meandry rzeki tworzą różnego rodzaju ekosystemy wodno-błotne sprzyjające różnorodności biologicznej. W naszym kraju za utrzymanie i stan wód odpowiada w większości rządowa agencja Państwowe Gospodarstwo Wodne Wody Polskie.

W Polsce problemem jest coraz częstsze likwidowanie szuwarów. To bardzo niekorzystny trend, ponieważ szuwary odgrywają niezwykle ważną rolę w ochronie jakości wód spływających z otoczenia zbiornika, zatrzymują różne zanieczyszczenia chemiczne i zmętnienia. **Najlepszym sposobem ochrony szuwarów jest nieingerowanie w nie.** Inwentaryzacja i ochrona roślinności szuwarowej oraz wyznaczenie jej jako strefy buforowej wokół zbiorników jest zadaniem, którego mogą podjąć się rolnicy, zarządcy stawów czy mieszkańcy. W Polsce obserwujemy z jednej strony deficyt wód, a z drugiej znaczne pogorszenie ich jakości, dlatego ochrona szuwarów jest priorytetem i powinni się nią zająć lokalni aktywiści.

Bardziej zaawansowanym projektem może być przywracanie różnorodności gatunków szuwarowych, co polega na odtwarzaniu lub zwiększaniu bogactwa szuwarów w Waszym otoczeniu. Proces ten wymaga konsultacji specjalistycznych, głównie botanicznych, ornitologicznych i teriologicznych (teriologia to dział zoologii zajmujący się ssakami). **Oczywiście priorytetem jest ochrona tego, co się zachowało, a nie tworzenie nowych układów.**

ŁĄKI I MURAWY

Łąki i murawy to w większości ekosystemy półnaturalne, które wymagają ekstenywnego koszenia lub wypasu.

W miejscach najsuchszych będą występować **murawy**. Najbardziej rozpowszechnionym typem jest murawa z gatunkami takimi jak **goździk kropkowany** i **zawciąg pospolity**. Murawy porastają piaszczyste gleby, ugory i suche pastwiska. Zdobia pięknie pobocza piaszczystych dróg i linii kolejowych. Głównymi gatunkami je tworzącymi są wąskolistne trawy – **kostrzewa owcza** i **miętlica pospolita** – obficie rosną też barwne gatunki dwuliścienne, takie jak **macierzanka piaskowa**, **jastrzębiec kosmaczek** i **przytulia właściwa**. Jeśli macie w ogrodzie czy na łące glebę piaszczystą, doskonale nadaje się dla tego typu roślinności, która pięknie wygląda i wabi wiele zapylaczy.

Najczęstszymi typami łąk są łąki świeże i łąki wilgotne.

Łąki świeże są typowe dla żyznych gleb mineralnych (brunatnych). To niezwykle bogate florystycznie zbiorowiska roślinne. Królują w nich trawy darniowe, a w szczególności **owsica łąkowa**, jest też aromatyczny gatunek trawy zwany **tomką wonną** oraz charakterystyczny dla tych łąk **rajgras łąkowy** – dlatego nazywamy je również łąkami rajgrasowymi. Dzięki obecności licznych barwnych gatunków należących do motylkowatych i innych dwuliściennych bylin łąki te są niezwykle kolorowe. Spotkamy je na całym niżu oraz w piętrze pogórza.

Łąki wilgotne mogą tworzyć różne warianty roślinności w zależności od tego, jak żyzne jest siedlisko. Do gatunków traw, które możemy na nich spotkać, należą **wyczyniec łąkowy**, **wiechlina łąkowa**,

owsica omszona, **kłósówka wełnista** czy **kostrzewa łąkowa**. Wśród bylin wypatrzymy **krwawnika kichawca**, **firletkę poszarpaną**, **krwiściągę lekarskiego**, **bodziszkę bagiennego**, **tojeść pospolitą**, **czyścica bagiennego** czy **kozłkę lekarskiego**. Takie łąki znajdziemy w obniżeniach terenu lub w sąsiedztwie zbiorników wodnych.

Podstawą działania na rzecz łąk powinno być wyznaczenie odpowiednich terminów ich użytkowania i zapobieganie zaorywaniu na pola uprawne. **Obojętnie, czy łąki i murawy są rozległe czy tworzą jedynie wąski pas zieleni przy ruchliwej drodze, z punktu widzenia ochrony różnorodności gatunkowej powinny być koszone dopiero po 15 czerwca, a najlepiej w sierpniu lub wrześniu.** Co prawda jakość siana wówczas spada, co nie podobają się rolnikom, można jednak uruchomić tzw. interwencje rolno-środowiskowo-klimatyczne, czyli uzyskać dopłaty, które mogą zrekompensować straty. Poinformujcie o tym rolnika z Waszej okolicy, który ma cenną łąkę. Dopłata za hektar wynosi średnio ok. 1500 złotych (www.cdr.gov.pl, dane z 16 czerwca 2023 r.).

Często spotykanym zagrożeniem dla roślinności łąkowej jest stosowanie herbicydów, ponieważ w ich skład wchodzi glifosat – używany w rolnictwie i ogrodnictwie – który całkowicie eliminuje rośliny.

Jest też szkodliwy dla ludzi. Herbicydami często opryskuje się roślinność rosnącą wzdłuż torów kolejowych czy przy przystankach autobusowych. Warto wyznaczyć strefy, które należy często kosić, oraz wyeliminować glifosat, który długo pozostaje w glebie.

Kolejnym wyzwaniem jest tworzenie tzw. łąk kwietnych. **Jeśli zamierzacie założyć taką łąkę, zastanówcie się najpierw, czy miejsce na nią przeznaczone nie jest przypadkiem łąką.** Prawdopodobnie teren ten wymaga odpowiedniej opieki: kiedy kosimy, eliminujemy konkurencyjne byliny, zbieramy siano, nie doprowadzamy do użyczenia siedliska i ekspansji pokrzywy czy ostu, możemy liczyć na to, że po jakimś czasie pojawi się kwietny kobierzec. Jeśli w Waszej wsi jest pusty plac czy miejsce po jakiejś inwestycji, najlepiej potraktować je jak ugór i w pierwszych latach kosić dwa razy w roku – wówczas gatunki z sąsiedztwa same się wysięją.

Analizy przyrodnicze wykazały, że na łąkach (podobnie jak w przypadkach lasów) trwających bez przeszkód od ponad stu lat rosną wciąż te same gatunki roślin. Priorytetem jest ochrona istniejących łąk oraz

środowiska glebowego. Unikajmy zrywania i mieszania warstw gleby – wtedy warstwy na różnych głębokościach będą mogły dobrze się rozwijać. Przekopywanie podłoża wpływa niekorzystnie na grzyby, bakterie i inne organizmy glebowe, które najlepiej rozwijają się w optymalnej dla siebie warstwie gleby. Ochrona gleb to również ochrona bioróżnorodności.

Gdy teren zostanie intensywnie przekształcony przez człowieka, powstaje miejsce dla tzw. czwartej przyrody. Rośliny bardzo szybko porastają porzucone tereny, gruzowiska, zaniedbane trawniki, wydeptywane place oraz obszary zanieczyszczone. Czwarta przyroda jest szansą dla terenów miejskich oraz zdegenerowanych części wsi. W takich miejscach możemy realizować projekty wspierające użytkowanie tych terenów jako obszarów przyrodniczych. Być może trzeba będzie usunąć wierzchnią warstwę podłoża, gruz i śmieci, a następnie odsłonić podłoże, na które wysiejemy gatunki łąkowe zebrane np. w okolicy. Wysiewana taką metodą łąka jest częścią procesu renaturalizacji miejsc o niedocenianym potencjale krajobrazowo-przyrodniczym.

PARKI, OPUSZCZONE CMENTARZE I ALEJE DRZEW

Stare cmentarze i parki stanowią wartość zarówno kulturową, jak i przyrodniczą. Do dziś są często porośnięte roślinami o znaczeniu symbolicznym, które kiedyś posadzili ich dawni zarządcy. Obecność krzewów i drzew, w tym drzew dziuplastych, sprawia, że miejsca te są ostoją i miejscem lęgu ptaków i domem ssaków, np. jeży i nietoperzy. Z liści drzew i krzewów powstaje ściółka, leżą opadłe gałęzie, część drewna jest już zagrzebana w ziemi. Drewno w różnej postaci jest „mieszkanem”

dla owadów oraz grzybów i porostów. Na opuszczonych cmentarzach można często znaleźć bardzo ciekawe i rzadkie grzyby – np. [czarę austriacką](#), [swardze](#) czy różne gatunki [gwiazdoszy](#). Wiele z nich zagrożonych jest w Polsce wyginięciem, niektóre są skrajnie rzadkie i chronione.

Na całym świecie prowadzone są badania, które wskazują na ogromne znaczenie cmentarzy dla bioróżnorodności. Przy planowaniu jakichkolwiek czynności, łącznie

z porządkiem tych miejsc, powinno się zatem uwzględnić aspekt przyrodniczy. Jak tego dokonać? Należy zadbać o strefę kulturową i pozostawić strefy dzikości, pozwalając działać przyrodzie.

Opiekę nad cmentarzami, parkami i alejami drzew należy rozpoczynać od usunięcia widocznych śmieci, jednak zasadnicze prace porządkowe na starych opuszczonych cmentarzach powinny być poprzedzone inwentaryzacją zasobów populacyjnych roślin, zwierząt i grzybów oraz reliktywów kulturowych. Dopiero w następnej kolejności można wykonać prace zgodnie z radami specjalistów.

Zalecane jest wyznaczenie strefy ochrony kulturowej przy nagrobkach, kaplicach i innych budynkach, by dostęp do nich i otaczającej je roślinności był wygodny. Należy zachować leśny mikroklimat starych cmentarzy i parków, nie karczować drzew, nie usuwać krzewów.

Warto też pamiętać o zwierzętach. Nie wolno niepokoić ptaków w okresie lęgowym (mówią o tym przepisy) – który obejmuje okres od 1 marca do 15 października – ponieważ istnieje ryzyko, że opuszczą gniazda i porzucą młode. Jeśli na cmentarzu rośnie dużo krzewów czy leżą niezgrabione liście, może być on siedliskiem kilku do kilkunastu gatunków ptaków.

Podczas porządków na starych cmentarzach trzeba też uważać na jeże, są bowiem pod ochroną. Dobrym czasem na przeprowadzanie zabiegów ingerujących w ściółkę oraz nalot krzewów i drzew jest okres po 15 lipca aż do wczesnej jesieni. Gdy temperatura spada poniżej dziesięciu stopni Celsjusza, należy wstrzymać prace. Jeże często zimują w miejscach bogatych w ściółkę. Podczas grabienia liści i porządkowania stert gałęzi można zniszczyć ich schronienie. Pamiętajcie, że śpiące jeże nie mają szans uciec przed piłami czy podkaszarkami i często giną, ograniczcie więc koszenie i porządki tylko do miejsc, w któ-

rych koniecznie należy to zrobić, i pozostawcie ssakom bezpieczne kryjówki.

Nie można pominąć obecności na cmentarzach takich niepozornych organizmów jak mszaki, porosty czy wątrobowce, które porastające nagrobki, murki i inne kamienne elementy architektury cmentarnej czy parkowej. Jeśli to cenne egzemplarze, najlepiej je zachować, chyba że zagrażają zabytkom.

W przypadku grzybów żyjących na martwym drewnie zalecane jest pozostawianie substratu, czyli podłoża – zagrzebanych gałązek, suchych liści – by mogły rosnąć. Grzyby, jako organizmy cudzożywne, wszelką materię organiczną zamieniają w próchnicę. Jej warstwa pokrywająca glebę pomaga utrzymywać w niej wilgoć i dostarcza składniki odżywcze roślinom. W takich warunkach lepiej utrzymają się sadzone niegdyś rośliny „cmentarne”, takie jak [bluszcz](#), [cebulice](#) czy [śnieżyczki przebiśniegi](#). Dlatego warto zostawiać martwe drewno w strefie przyrodniczej lub przenosić je tam ze strefy kulturowej.

Nasze przydomowe ogrody są swego rodzaju „ekosystemami”. Ich zrównoważone projektowanie przyniesie przyrodzie duży pożytek. Pielęgnując dzikie zakątki w ogrodzie i zachowując rodzime gatunki, przyczynicie się do zachowania lokalnej różnorodności biologicznej. Ogrody tworzone z poszanowaniem przyrody i klimatu łączą najlepsze cechy dzikich ogrodów, ogrodów leśnych, tradycyjnych ogrodów kwiatowych i warzywnych. W takich ogrodach zbytnio się nie napracujecie, będziecie za to mogli cieszyć się plonami i widokiem bujnie rosnących roślin.

OTO KILKA PORAD, JAK STWORZYĆ PRZYJAZNY PRZYRODZIE OGRÓD:

1 / Należy dostosować ogrody do istniejących już warunków siedliskowych – zanim zaplanujecie ogród, sprawdźcie glebę, spróbujcie rozpoznać, co na tym terenie rośnie – pozwoli Wam to zdecydować, jakie rośliny posadzicie. Pamiętajcie, że każdy typ ogrodu ma swój urok, wystarczy tylko dobrać odpowiednio rośliny, żeby nie marnować wody lub nie niszczyć tego, co już rośnie. Jeśli macie koło domu glebę piaszczystą, jest sucho, a podłoże przepuszczalne, idealny będzie ogród prioryowy z pięknymi [jeżówkami](#), trawami, ziołami czy [sukulentami](#). Warzywniak możecie założyć na permakulturowych podwyższonych rabatach. Gdy jest zbyt wilgotno, w ogrodzie mogą pojawić się „laski” olchowe i wierzbowe oraz łąki wilgotne. Gdy nad głowami macie sosny, a podłoże jest kwaśne, stwórzcie piękny ogród z [azaliami](#) i [rododendronami](#), a warzywniak urządzcie na rabatach podwyższonych i nasłonecznionych.

2 / Lepiej zmniejszyć w ogrodzie powierzchnię trawnika i przeznaczyć ją na łąkę. Oszczędzi Wam to czasu i pieniędzy. łąkę kosi się tylko raz w roku.

3 / Zmniejszcie intensywność koszenia. Wyznaczcie miejsca, które będą łąkami, i koście je maksymalnie dwa razy do roku.

4 / Pozostawcie różnego rodzaju substraty (czyli podłoże).

5 / Gdy po jesiennych i wiosennych porządkach zostaną różnego rodzaju gałęzie, skoszona trawa, liście czy pozostałości warzyw, warto je kompostować lub tworzyć różnego rodzaju kryjówki dla zwierząt. Jeżeli kochają kopce liści, ptaki lubią suche części bylin, z których wydobywają nasiona. Jeśli w Waszym ogrodzie będzie dużo martwego drewna, będzie też dużo różnych bezkręgowców, które pomogą Wam w sposób naturalny walczyć z chorobami roślin czy szkodnikami.

6 / Gromadźcie wodę, obmyślając różne sposoby zbierania deszczówki – od małych zbiorników, naczyń, po rynnowe systemy przechwytywania wody. To spowoduje, że odciążycie system wodociągowy, a woda, którą zgromadzicie, będzie wspierała wzrost roślin i warzyw.

7 / Racjonalnie gospodarujcie odpadami. W ten sposób zadbane o środowisko i zaoszczędzicie pieniądze. Zero waste to styl życia, zgodnie z którym staramy się generować jak najmniej odpadów, a tym samym nie zanieczyszczać środowiska. To bardzo ważny cel etyczny i ekonomiczny, który pomaga ludziom naśladować zrównoważone cykle w przyrodzie, w których wszystkie odrzucane materiały stają się cennymi zasobami. Według definicji przyjętej przez Zero Waste International Alliance (ZWIA) to „Ochrona wszystkich zasobów poprzez odpowiedzialną produkcję, konsumpcję, ponowne wykorzystanie i odzyskiwanie wszystkich produktów, opakowań i materiałów, które zagrażają środowisku lub zdrowiu ludzkiemu, bez ich spalania oraz bez zrzutów do ziemi, wody lub powietrza”.

OTO 5 ZASAD ZERO WASTE:

Refuse (odmawianie)

Rezygnujecie z przedmiotów, które nie są Wam potrzebne. Na przykład, gdy kupujecie nasiona, nie pakujcie ich do torebek foliowych, wykorzystajcie opakowania, które już macie, by nie przyczynić się do zwiększenia i tak już ogromnych ilości odpadów zanieczyszczających środowisko.

Reduce (redukowanie, ograniczanie)

By zapobiec gromadzeniu niepotrzebnych rzeczy, należy zredukować liczbę przedmiotów, pozostawiając tylko to, co niezbędne. Nie powinniście kupować niczego na zapas lub pod wpływem impulsu. Przed nowym sezonem przejrzyjcie swój domek ogrodnika, by sprawdzić, jaki jest stan Waszych narzędzi. Gdy coś się zepsuje, zastanówcie się, czy można to naprawić. Wstrzymajcie się z zakupem większych sprzętów, których używacie sporadycznie. Może Wasz sąsiad chętnie pożyczy Wam kosiarkę?

Reuse (ponowne użycie)

Zamiast wyrzucać, nadajcie przedmiotom

nową funkcję – zużyte opakowania, naczynia, butelki czy słoiki mogą mieć wiele zastosowań. Nie wyrzucajcie doniczek, w których kupujecie nowe rośliny do ogrodu, opakowań po jogurtach, wytłoczek po jajkach. Przeznaczcie je na rozsady nowych roślin lub do ukorzenia w sezonie jesienno-zimowym.

Recycle (poddawanie recyklingowi)

Przed wyrzuceniem śmieci zastanówcie się, czy mogą się w jakiś sposób przydać. Jeśli nie, segregujcie je zgodnie z przyjętymi zasadami i przepisami, by mogły zostać poddane recyklingowi. Przykład: ze starych okien, które wymieniacie Wy lub ktoś z Waszego otoczenia, można zbudować szklarnię.

Rot (kompostowanie)

Kompostowanie to najlepszy sposób, by uzyskać własny materiał do użycia gleby, a przy tym zagospodarować odpady, które powstają w kuchni czy ogrodzie. Warto wiedzieć, że odpady biodegradowalne to około 70 procent naszych śmieci. Jeśli trafią do kompostownika, będziecie mogli posegregować nawet 95 procent pozostałych odpadów. Kompost to źródło naturalnego darmowego nawozu, który możecie wykorzystać do użycia gleby w ogrodzie. Wystarczy kompostowanie w pryzmie – biodegradowalne materiały układamy warstwami.

PROSTE PATENTY NA ZERO WASTE W OGRODZIE

Nie kupujcie, wymieniajcie się. Każda wyprodukowana w centrum ogrodniczym roślina, którą kupujecie, wymaga nakładów energii, a te związane są z kosztami środowiskowymi. Jeśli chcecie urozmaicić ogród, zorganizujcie sąsiedzka wymianę roślin – przygotujcie sadzonki i zaproście sąsiadów. Możecie też wymieniać się roślinami za pośrednictwem mediów społecznościowych.

Zbierajcie nasiona. Jeśli macie w ogrodzie rośliny jednoroczne o ozdobnych kwiatach lub warzywa, zbierajcie ich nasiona i dopuście do wytworzenia u niektórych z nich części pędów. Przygotujcie torebki czy pudełka (mogą być z recyklingu), opiszcie, wpisując datę zbioru i gatunek rośliny.

Potłuczone gliniane czy ceramiczne doniczki to wielka strata, jednak mogą się jeszcze przydać. Pokruszcie je jeszcze bardziej i użyjcie jako drenażu do roślin w donicach. Większe fragmenty mogą ozdobić skalniak – obsadźcie je sukulentami i obsypcie kamieniami.

Z obciętych gałęzie drzew i krzewów zróbcie ozdobne płotki. Doskonale nadają się do tego grubsze gałęzie. Mniej giętkich użyjcie do obłożenia kompostownika, a z wierzbowych wykonajcie piękne obramowanie rabaty.

Nawozy naturalne. Z pokrzyw, które usuwacie, zróbcie gnojówkę, która doskonale nadaje się do podlewania pomidorów i ogórków.

Łąka zamiast trawnika. Zestawy nasion o nazwie „łąki kwietne”, które można kupić w sklepie, często odbiegają od tego, co rośnie na polskich łąkach. Zawierają gatunki obcego pochodzenia i często są mieszaniną gatunków jednorocznych. Jeśli chcecie założyć łąkę kwietną, nie kupujcie gotowej mieszanki nasion, tylko zróbcie ją sami.

ZAKŁADAMY ŁĄKĘ

Etap 1. Wybór roślin

Przygotowania rozpocznijcie latem i jesienią. Zanim zabierzecie się do zbierania nasion, musicie scharakteryzować miejsce, w którym chcecie je wysiać. (Patrz: podstawowe typy łąk).

Etap 2. Przygotowanie podłoża

Przygotujcie podłoże z wolnymi przestrzeniami między roślinami, które już rosną, lub rozgrabcie podłoże bez roślinności (miejsca rekultywowane, place po usuwaniu gruzu i odpadów, warunkowo miejsca z nawiezionym podłożem na glebach zdegradowanych). Szczególnie ważne jest to, by gleba była rozdrobniona, żeby nasiona mogły swobodnie kiełkować. Warto przygotować się na to, że nie wszystkie rośliny kiełkują w tym samym czasie. Nie stosujcie nawozów, nie kupujcie ziemi w workach. Na efekty w postaci kwitnących łanów roślin musicie trochę poczekać. Dbajcie o to, by gleba była dostatecznie wilgotna. Terminy wysiewu są dwa – od marca do maja lub od listopada. Możecie siać także latem, wtedy jednak musicie szczególnie uwagę zwrócić na podlewanie.

Etap 3. Zbiór nasion i wysiewanie

Stosunek traw do nasion bylin wynosi 2:1, czyli na 1 metr kwadratowy weźcie 2 gramy nasion trawy i 1 gram nasion bylin, po czym zmieszajcie je z piaskiem. Na łąkę o powierzchni 100 metrów kwadratowych potrzebujecie 200 gramów nasion traw i 100 gramów nasion bylin. Jest to pracochłonne, lecz daje doskonałe efekty – najlepsze po 2 – 3 latach. Wypatrujcie roślin podczas kwitnienia i wracajcie do nich, kiedy będą owocować. Pamiętajcie, żeby nie zbierać nasion gatunków rzadkich, których populacje są nieliczne, oraz gatunków chronionych.

Etap 4. Koszenie

Łąki i murawy to zbiorowiska półnaturalne, czyli wymagające koszenia. Najlepiej robić to dopiero od lipca do września, w ten sposób wiele gatunków zdąży się wysiać. Żeby zwiększyć bank nasion, skoszoną trawę zostawcie na łące. Możecie ją zebrać po około tygodniu. Do koszenia używajcie kosiarki lub kosy.

KALENDARZ ZBIORU NASION

(Uśrednione okresy dla całej Polski,
kolory w tabeli odpowiadają przybliżonym kolorom roślin)

typ roślinności	gatunek	okres zbiorów
murawa napiaskowa	● kostrzewa owcza	lipiec - sierpień
	● mietlica pospolita	lipiec - sierpień
	● macierzanka piaskowa	wrzesień
	● jastrzębiec kosmaczek	sierpień-wrzesień
	● przytulia właściwa	sierpień-wrzesień
	● rozchodnik ostry	sierpień-wrzesień
	● koniczyna polna	sierpień-wrzesień
	● jasieniec piaskowy	sierpień-wrzesień
	● kocanki piaskowe	sierpień-wrzesień
	● przetacznik kłosowy	sierpień-wrzesień
	● goździk kartuzek	wrzesień
	● drakiew żółtawa	wrzesień
	● zawciąg pospolity	sierpień-wrzesień
	● goździk kropkowany	sierpień-wrzesień
○ krwawnik pospolity	wrzesień	
łąka świeża	● kupkówka pospolita	lipiec-sierpień
	● kminek zwyczajny	wrzesień
	● wyczyniec łąkowy	lipiec-sierpień
	● marchew zwyczajna	sierpień-wrzesień
	● dzwonek rozpierzchły	sierpień-wrzesień
	○ złocień właściwy	sierpień-wrzesień
	● barszcz zwyczajny	wrzesień

typ roślinności	gatunek	okres zbiorów
łąka świeża	● owsica łąkowa	lipiec-sierpień
	● rajgras wyniosły	lipiec-sierpień
	○ krwawnik pospolity	wrzesień
	● wyka ptasia	sierpień-wrzesień
	● komonica zwyczajna	sierpień-wrzesień
	● koniczyna łąkowa	sierpień-wrzesień
	○ przytulia pospolita	sierpień-wrzesień
	● pasternak zwyczajny	wrzesień
	● koniczyna drobnogłówkowa	sierpień-wrzesień
	● groszek łąkowy	sierpień-wrzesień
	○ świetlik łąkowy	wrzesień
	● babka lancetowata	lipiec-wrzesień
	● głowienka pospolita	sierpień-wrzesień
	● chaber łąkowy	wrzesień
	● brodawnik zwyczajny	wrzesień
łąka wilgotna	● knieć błotna	czerwiec
	● rdest wężownik	lipiec-sierpień
	● groszek błotny	lipiec- sierpień
	● niezapominajka błotna	lipiec- sierpień
	● ostrożeń warzywny	sierpień-wrzesień
	● ostrożeń łąkowy	sierpień-wrzesień
	● firletka poszarpana	lipiec
	● krwiściąg lekarski	sierpień - wrzesień
	● szelężnik większy	sierpień - wrzesień
	● ostrożeń błotny	sierpień - wrzesień
	● jaskier ostry	sierpień - wrzesień

typ roślinności	gatunek	okres zbiorów
łąka wilgotna	● wyczyniec łąkowy	lipiec- sierpień
	● bodziszek bagienny	sierpień - wrzesień
	● wiechlina łąkowa	lipiec- sierpień
	● owsica omszona	lipiec- sierpień
	● kostrzewa łąkowa	lipiec- sierpień
	● kłosówka wełnista	lipiec- sierpień
	○ koźłek lekarski	sierpień - wrzesień
	● wiązówka błotna	sierpień - wrzesień
	● tojeść pospolita	sierpień - wrzesień

KRAJOBRAZ

Dawniej – wielu z Was pamięta to z dzieciństwa – domy na wsi stały przy jednej ulicy, tworząc tzw. ulicówkę lub okolnicę. Za domami – często bez płotów – rozciągały

się łąki i pola przeplatane kępami drzew, z niewielkimi oczkami wodnymi czy stawkami. W oddali było widać las. Jak wygląda pejzaż wsi dzisiaj?

ZADRZEWIENIA ŚRÓDPOLNE W WIEJSKIM KRAJOBRAZIE

Wielkoobszarowa uprawa ziemi znacząco wpływa na kształtowanie krajobrazu rolniczego. By zachować różnorodność biologiczną i w trosce o zasoby wodne szczególnie ważne jest zachowanie miedz, zadrzewień śródpolnych i oczek wodnych. Mają one znaczenie nie tylko z punktu widzenia przyrodniczego, lecz także rolniczego: chronią pola przed wywiewaniem gleby oraz są miejscem bytowania zapylaczy, które korzystnie wpływają na plony.

Zadrzewienia śródpolne i śródłukowe to skupiska drzew lub krzewów. Czasem mówi się, że zadrzewienia śródpolne są skrajem lasu, czyli lasem bez jego wnętrza.

Zadrzewienia mają znaczący i pożyteczny wpływ na klimat lokalny oraz retencję wody. Stosowane są szeroko w świecie jako bariery przeciwwietrzne. Wpływają nie tylko bezpośrednio na bezpieczeństwo upraw, chroniąc je przed skutkami silnych wiatrów, ale także zmniejszają parowanie wody z pól uprawnych oraz łagodzą skutki przymrozków. Polepszają gromadzenie śniegu, a tym samym zapasów wody w glebie. Zmniejszają spływ powierzchniowy wody. Zacieniają fragmenty pól, dróg czy pastwisk, a to w przypadku upalnego lata ma duże znaczenie.

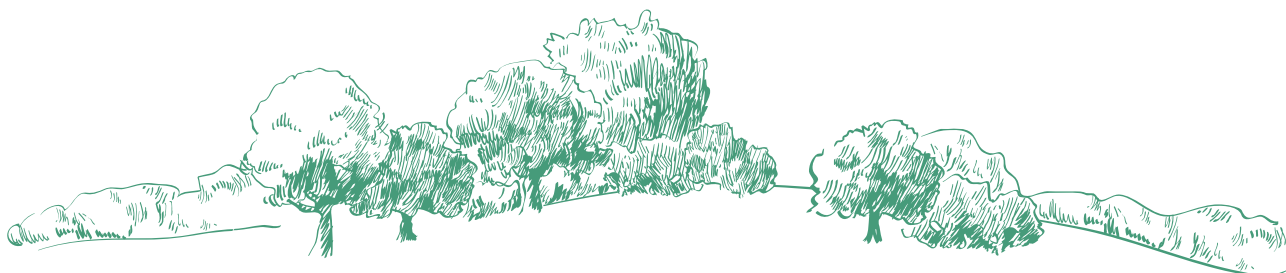
Zadrzewienia śródpolne mają także wpływ na jakość wód. Korzenie drzew i innych roślin występujących w zadrzewieniach pobierają z roztworów glebowych znaczne

ilości biogenów (takich jak azot i fosfor), kumulując je. Ważną rolę w tym procesie odgrywają także bakterie oraz grzyby, stąd zadrzewienia nazywane są często filtrami biogeochemicznymi. Ich odpowiednie zagęszczenie może zmniejszyć ilość zanieczyszczeń odpływających strumieniami i rzekami, zmniejszając tym zanieczyszczenie Bałtyku.

Zadrzewienia to elementy krajobrazu rolniczego o wyróżniającej się różnorodności biologicznej. Są ostojami roślin, zwierząt i grzybów krajobrazu rolniczego. Roślinność tworzy tam czasem 3–4-warstwowy układ, z runem, podszytem i piętrem drzew. Schronienie znajdują tam między innymi ptaki, ssaki, czy bezkręgowce.

Przygotowując zadrzewienia śródpolne czy nasadzenia wzdłuż dróg najlepiej wykorzystywać rodzime gatunki roślin. Najbardziej korzystny jest spontaniczny wzrost krzewów i drzew w wyniku przenoszenia nasion przez ptaki oraz wiatr. Tak wzrastające rośliny mają głęboki system korzeniowy oraz dużą zdolność przetrwania początkowo niekorzystnych warunków na terenach śródpolnych.

Jedną z możliwości stworzenia zadrzewień na terenach podmokłych jest wykorzystanie żywokołów wierzbowych, czyli ścinanych pod koniec zimy grubych gałęzi, tak zwanych sztobrów, które pionowo możemy osadzić w dołku o głębokości

około 1 m. Ukorzenia się w ciągu kilku tygodni i wypuszczą pąki. W ten sposób możemy odtworzyć przy drogach i na terenach śródpolnych charakterystyczne dla polskiego krajobrazu szpalery wierzbowe. Przy sadzeniu szkółkowych drzew i krzewów warto wybrać większe okazy i stwo-

rzyć wokół nich kołnierze, które przy początkowym podlewaniu chronią przed ucieczką wody. Większe drzewa są też odporne na zgryzanie przez sarny i jelenie, które nie są w stanie sięgnąć pąków szczytowych.

FRAGMENTACJA SIEDLISK ORAZ TERENY DZIKIE

W wyniku powstawania dużych osiedli domów jednorodzinnych czy potężnych stref ekonomicznych urokliwe wsie przekształcają się w podmiejskie aglomeracje. Receptą na tego typu niekorzystne zmiany są odpowiednie decyzje dotyczące planowania przestrzennego. Zabudowa powinna być zwarta, a łąki, tereny bagienne i lasy należy traktować jak tereny zielone. Fragmentacja siedlisk, przerywanie korytarzy ekologicznych i szlaków migracyjnych zwierząt powoduje, że dzikość miejsca, w którym mieszkamy, znika.

Co możemy zrobić dla krajobrazu? Na początek warto sprawdzić, czy istnieją opracowania na temat jego charakterystyki (struktury przestrzennej, architektury, wzorców tradycyjnego budownictwa domów, płotów itp.). Jeśli takich danych nie znajdziecie, możecie podjąć się przygotowania projektu opisującego takie wzorce, a następnie wydać broszurę lub regionalną publikację na ten temat. Przyda się tu wsparcie specjalistów z różnych dziedzin. Na podstawie analizy map i wizyty w terenie warto wyznaczyć ciekawe krajobrazowo miejsca i starać się, wraz z mieszkańcami, objąć je formą ochrony obszarowej. Dla wielu cennych miejsc wyznaczenie uporządkowanych stref użytkowania możliwe jest przy odwołaniu się do zapisów ujętych w dokumentacji ochronnej zespołów przyrodniczo-krajobrazowych lub obszarów chronionego krajo-

brazu. Warto przygotować serię wydarzeń promujących cenne elementy krajobrazu i najpiękniejsze miejsca – wycieczki, rajdy, mapy turystyczne, tablice informacyjne, aplikacje, broszurki, questy (gry terenowe polegające na poszukiwaniu skarbów) czy ścieżki turystyczne.

Przygotowane przez społeczników wnioski dotyczące terenów o cennych walorach krajobrazowych należy przekazać do samorządów gminnych i powiatowych, aby zapisy studiów zagospodarowania przestrzennego i miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego uwzględniały – z myślą o kolejnych pokoleniach – zachowanie wartościowych osi krajobrazowych i przestrzeganie wytycznych architektonicznych. W szkołach wciąż za mało mówi się o walorach regionalnych, architekturze i ochronie krajobrazu, a można by przecież wdrożyć programy edukacyjne czy organizować obozy naukowe, podczas których młodzież będzie uczyła się o krajobrazie i naturze wokół siebie.

Każdy z nas, budując dom, stawiając płot czy wybierając rośliny na żywopłot może przyczynić się do utrzymania piękna krajobrazu – dobierajmy kolory, projekty domów, elementy zdobnicze i rodzaj dachówek do elementów tradycyjnych, aby pasowały do charakteru regionu, w którym mieszkamy. To w takim podejściu ukryty jest sekret spójności krajobrazowej grec-

kich wysp, historycznych centrów miast (czeska Praga, polski Kraków) czy urokliwej Toskanii we Włoszech.

Estetyka krajobrazu jest przedmiotem badań naukowych i analiz historycznych i nie ma nic wspólnego z osobistym gustem. Dbając o spójność krajobrazową, pragnąc chronić krajobraz, stosujcie dobre praktyki. Decydując o wyglądzie wiat przystankowych, miejsc spotkań mieszkańców wsi, świetlic wiejskich oraz miejsc odpoczynku dla turystów, weźcie pod uwagę lokalne dziedzictwo krajobrazowe oraz tradycję architektoniczną i zdobniczą. Organizacje pozarządowe mogą przygoto-

wać opracowanie cennych miejsc, które należy uwzględnić w planowaniu przestrzennym. Takie wnioski możecie składać przy projektach zmian w studium zagospodarowania przestrzennego lub w trakcie tworzenia miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Angażujcie się w konsultacje i dyskusje, a może sami zainicjujcie warsztaty planistyczne dla mieszkańców i otwarte dyskusje o krajobrazie. Podczas opracowywania analizy przestrzennej stosujcie najlepsze praktyki, bierzcie pod uwagę wyniki analiz naukowych dotyczące estetyki krajobrazu oraz funkcjonowania przyrody w Waszej okolicy.

II. TWORZENIE PROJEKTÓW

/ II.1 /

PROJEKTY NA RZECZ ŚRODOWISKA – WYBIERZCIE TE, KTÓRE NAJBARDZIEJ WAM ODPOWIADAJĄ

Działania na rzecz środowiska mogą być rozwijającym doświadczeniem, w którym łączymy troskę o wspólne dobro z pracą z zaangażowanymi odbiorcami, spędzamy też czas na łonie przyrody. W tej części piszemy, o czym warto pamiętać przy tworzeniu projektów. Zaczniemy od pytania, jakie działania nazywamy działaniami środowiskowymi?

Na początek przyjrzyjmy się podziałowi projektów na rzecz środowiska realizowanych przez społeczników i instytucje. Jest w czym wybierać i na pewno każdy znajdzie coś dla siebie. Korzystajcie z potencjału, który macie w Waszym zespole, aby realizować projekty sprawiające Wam satysfakcję i mające szansę powodzenia.

OCHRONA ŚRODOWISKA POPRAZ OGRANICZENIE ZUŻYCIA ZASOBÓW NATURALNYCH

Takie projekty skupiają się na wykształceniu nawyków u odbiorców oraz przygotowaniu rozwiązań, dzięki którym zmniejszy-

my zużycie zasobów (wody, energii elektrycznej, surowców), ograniczymy ilość odpadów i emisję szkodliwych substancji do środowiska oraz ponownie wykorzystamy nasze zasoby (recykling, upcykling). Działania takie mogą być związane z ochroną zdrowia i warunków życia mieszkańców, odnosić się do krajobrazu, dostępu do czystej wody w kąpieliskach czy, na przykład, zmniejszenia ilości odpadów w otoczeniu.

Aktywni obywatele mogą np. organizować akcje zbierania śmieci w miejscach publicznych (np. w lasach, przy drogach), sąsiedzką wymianę używanych ubrań i przedmiotów, zbiórkę surowców, szukać miejsc zrzutu ścieków, zgłaszać nielegalne składowiska, przekonywać, by w sklepach i restauracjach nie używano opakowań jednorazowych, wspierać retencję wody.

Działania instytucjonalne obejmują realizację programów wspierających termomodernizację, oszczędną gospodarkę odpadami, lokalną energetykę opartą na odnawialnych źródłach energii, prowadzą politykę przestrzenną sprzyjającą ochro-

nie zasobów wodnych oraz eliminowaniu źródeł zanieczyszczeń i odpadów.

EDUKACJA

Edukacja bezpośrednia to spotkanie edukatorów z odbiorcami. Czynniki ludzkie, relacje, charyzma prowadzących lub autorytet edukatora sprawiają, że taka edukacja, oprócz wartości merytorycznej, jest także przeżyciem emocjonalnym. Pamiętajcie, jak podczas wycieczki przewodnik ciekawie opowiadał o przyrodzie czy zabytkach, dzięki czemu macie miłe wspomnienia i zapamiętaliście dużo faktów?

Działania edukacyjne mogą obejmować przygotowanie tablic edukacyjnych, ścieżek tematycznych, zbudowanie wraz z właścicielami terenu wież widokowych i kładek, wyznaczenie miejsc, w których turyści zainteresowani przyrodą mogą się zatrzymać i ją obserwować, opracowa-

nie sieci oznaczeń i drogowskazów. Możecie przygotować strony internetowe, portale informacyjne, niedługie wpisy na lokalnych portalach społecznościowych czy w lokalnej prasie.

ZACHOWANIE RÓŻNORODNOŚCI BIOLOGICZNEJ

Projekty tego typu skupiają się na poznawaniu lokalnych i regionalnych zasobów przyrodniczych, aby następnie, na podstawie tych danych, można było przygotować plany ochrony przyrody na różnych poziomach oraz dostarczać danych do działań edukacyjnych i akcji społecznych.

Może to być:

- poznawanie i ochrona gatunków;
- poznawanie i ochrona ekosystemów, siedlisk przyrodniczych, ostoi;
- poznawanie i ochrona krajobrazu.

/ II.2 /

DO DZIAŁA!

ETAP 1 – DIAGNOZA POTRZEB

Jednym z najważniejszych etapów przy tworzeniu projektów społecznych jest przemyślenie powodów, z jakich chcecie działać, z dokładnym przyjrzeniem się sytuacji w Waszym otoczeniu. Punktem wyjścia jest założenie, że dobrze przygotowany projekt odpowiada na realne potrzeby mieszkańców i dzięki temu prowadzi do zmiany sytuacji wokół Was. Na tym etapie nie warto się spieszyć. Przeprowadźcie dogłębną diagnozę potrzeb. Pamiętajcie przy tym, że celem projektów nie są warsztaty, wycieczki, szkolenia, to jedynie formy działań potrzebnych do osiągnięcia

celów wynikających z diagnozy potrzeb. Zanim więc zdecydujecie się na przygotowanie warsztatów lub konkursu, zapytajcie siebie i swój zespół, co jest problemem / wyzwaniem / czego brakuje, czyli nad czym chcecie się pochylić. Może się okazać, że przy realizacji celów, które sobie postawiliście, sprawdzą się inne formy działania. Nie wyznaczajcie celów bez zdiagnozowania potrzeb. W naszym podręczniku proponujemy kolejność działań przy tworzeniu projektu – diagnoza, cel i dobranie odpowiednich narzędzi.

Podczas diagnozowania potrzeb uwzględnijcie swoje własne potrzeby oraz to, co mówili Wam ludzie z Waszego otoczenia i specjaliści. Pamiętajcie o tym, że działając, musicie czuć się z tym dobrze i mieć pewność, że jesteście na dobrej drodze – dzięki temu nie będziecie czuli się wypaleni. Przed rozpoczęciem projektu pomyślcie o zaspokojeniu potrzeb Waszych i całego zespołu (np. sposób kontaktowania się, dogodne godziny i dni spotkań roboczych, sposób prowadzenia notatek i obserwowanie postępów w realizacji projektu).

Teraz przejdźmy do diagnozy. Możemy wyróżnić tu dwa podejścia:

- diagnoza oddolna – działania będą odpowiedziały na potrzeby zgłaszane przez odbiorców;
- diagnoza ekspercka – działania będą wynikały z diagnozy ekspertów – znawców dziedzin wymagających szerokiej wiedzy (specjalistów) – choć niekoniecznie będą zbieżne z tym, czego potrzebują odbiorcy.

To pozornie sprzeczne podejścia wskazujące na to, jak trudno jest we właściwy sposób zdiagnozować potrzeby danej społeczności i środowiska przyrodniczego.

W przypadku diagnozy oddolnej kierujemy się zasadą, że to ludzie najlepiej wiedzą, co jest dla nich najkorzystniejsze, i nie podlega to ocenie. Mają różne zainteresowania, charaktery, potrzeby i ulubione sposoby spędzania czasu. Te potrzeby układają się bardzo różnie w różnych częściach Polski. Mogą być odmienne na poziomie miejscowości leżących nawet bardzo blisko siebie albo poszczególnych osiedli. Wpływ mają na to różne doświadczenia związane z historią miejsca zamieszkania, struktura zatrudnienia, krajobraz otaczający miejscowość, gęstość zabudowy, dostęp do elementów infrastruktury sportowej, edukacyjnej i kulturalnej. Potrzeby zależą też do wieku, płci, wykonywanego zawodu, światopoglądu, religijności czy wykształcenia. Sprawia to, że nie ma uniwer-

salnego wzorca potrzeb. Mieszkańcy Waszej miejscowości i regionu sami powiedzą Wam, czego potrzebują i jakie mają oczekiwania.

Diagnoza ekspercka skupia się na społecznych wyzwaniach i może się zdarzyć, że będzie różna od tego, czego oczekują mieszkańcy, którzy mogą nie wiedzieć, co jest w danej sytuacji najlepsze i jakie będzie najbardziej korzystne rozwiązanie. Eksperci natomiast dostrzegają problemy społeczne i starają się poprawić sytuację. Osoby z Waszego otoczenia mogą nie wiedzieć, co jest w danej sytuacji problemowej najlepsze, i nie będą potrafiły wskazać najlepszego rozwiązania. Wśród projektów znajdziemy na przykład takie, które mają za zadanie przeciwdziałać picciu przez dzieci niezdrowych przestodzonych napojów. Dzieci i młodzież lubią takie napoje, lecz eksperci wskazują, że są one niezdrowe i należy edukować dzieci, by zmienić ich podejście. Projekty środowiskowe natomiast mogą skupiać się na diagnozowaniu sytuacji gatunków i ekosystemów. Realizując projekty, będziecie dążyli do zmiany postaw uznawanych za powszechne, a przy tym niekorzystnych dla środowiska.

Bardzo ważne są działania edukacyjne, ponieważ tłumaczą sens zaproponowanych przez Was działań. Przykładem mogą być nowe, nieznane wcześniej w Waszej społeczności tematy, do których ludzie podchodzą nieufnie i z pesymizmem, twierdząc: „To się u nas nie przyjmie”. Zaproponowanie czegoś nowego zawsze wiąże się z pewnym ryzykiem, jednak wizja pozytywnych zmian powinna być wystarczającą zachętą dla społeczników. Przykładem takich działań mogą być warsztaty przyrodnicze dla seniorów. Mimo że grupa dorosłych osób początkowo może nie być nimi zainteresowana, gdy wezmą udział w interesującym „owadzi show” czy spacerze po lesie mogą stwierdzić, że w przyszłości chętnie pojawią się na kolejnych spotkaniach (i przyprowadzą sąsiadów).

Diagnoza ekspercka umożliwia realizację projektów w małym gronie. Obserwacja i fotografowanie przyrody w Waszej okolicy może angażować kilka osób, a efekty zaowocują zebraniem cennych dla samorządu danych oraz, na przykład, stworzeniem wirtualnego atlasu okolicy i wystawy fotograficznej w którejś ze szkół. Działania kilku pasjonatów mogą mieć ogromne oddziaływanie społeczne i wzbudzać szacunek.

Innym typem projektów są poszukiwania cennych ości przyrody i wskazywania sposobów ich skutecznej ochrony. Proponowane przez naukowców zalecenia ochronne mogą spotkać się ze społecznym oporem, musicie liczyć się z tym, że dane eksperckie będą niezgodne z powszechnym stanem wiedzy, błędnymi wyobrażeniami

i uprzedzeniami. Trzeba podkreślić, że przy argumentacji naukowej nie zawsze większość „ma rację”. W działaniach na rzecz środowiska warto budować projekt, który uwzględnia oczekiwania i potrzeby ludzi, a jednocześnie część działań oparta jest o wiedzę specjalistyczną.

JAK SFORMUŁOWAĆ DIAGNOZĘ

Jeśli powiecie: „Uważam, że w naszym regionie brakuje miejsca, gdzie moglibyśmy wymieniać się używanymi rzeczami” lub „W naszej wsi za mało jest inicjatyw ukazujących walory przyrodnicze” z łatwością określicie cele, które będą odpowiedzią na konkretne potrzeby.

ETAP 2 - CEL

Przygotowaliście już listę różnych potrzeb, być może jednak z powodu ograniczeń kadrowych, braku miejsca, czasu i środków finansowych trzeba będzie wybrać tylko część postulatów wynikających z diagnoz. Na kolejnym etapie musicie zatem dokonać ich selekcji i przygotować dla nich cele. Jeśli poprawnie sformułowaliście diagnozę, cele będą odpowiedzią na nią. Jeśli czegoś brakuje, celem będzie stworzenie tego. Jeśli czegoś jest za mało, celem będzie zwiększenie i rozwój. Jeśli czegoś jest za dużo, celem będzie zmniejszenie liczby czy ilości lub likwidacja. Cele powinny być realistyczne, możliwe do osiągnięcia i zmierzenia. Tylko w ten sposób będziecie mogli sprawdzić, czy udało Wam się zrealizować to, co założyliście.

Dla każdego celu przygotujcie wskaźniki (efekty). Po zakończeniu projektu będziecie mogli sprawdzić, w jakim stopniu zostały osiągnięte. Wskaźniki staną się real-

nym produktem Waszej działalności społecznej i zmianą na rzecz środowiska. Zachęcamy, aby efekty przypisane do celów skupiały się na odbiorcach i ich rozwoju. Jeśli więc celem jest zwiększenie świadomości walorów przyrodniczych lasów wokół Waszej wsi, warto skupić się nie tyle na liczbie warsztatów, ile na planowanej liczbie odbiorców, którzy poszerzą swoją wiedzę na powyższy temat.

Trudną kwestią, którą każda grupa prowadząca projekty musi przepracować, jest liczba celów i liczba przypisanych do nich efektów, którą zamierzamy osiągnąć. Trudno znaleźć tu uniwersalną receptę na optymalne działanie. Warto na początku wyznaczać w projektach proste cele i proste efekty w niewielkiej liczbie. Wtedy zobaczycie, co udało Wam się osiągnąć i na ile było to zgodne z pierwotnymi zamierzeniami.

W następnych latach działajcie w oparciu o wcześniejsze doświadczenia i wnioski z poprzednich ewaluacji. To niewątpliwie jeden z plusów działania w gronie tych samych osób przez wiele lat i przy wielu projektach, na różnych obszarach tematycznych i z różnym gronem odbiorców.

Przygotowując się do projektu sprawdźcie, czy istnieją w pobliżu instytucje, grupy lub organizacje pozarządowe, które podjęły już podobne tematy. Najważniejsze w działaniu społecznym jest łączenie sił i wspierania osób, które są liderami w Waszych społecznościach. Jeśli któraś

z instytucji lub grupa realizuje już podobny do Waszego pomysł, warto się skontaktować i porozmawiać o możliwości współpracy lub połączenia sił. Rozdrobnienie działań marnuje potencjał, który moglibyście rozwijać, działając wspólnie. To także istotne z punktu widzenia wspierania idei innowacyjności – doceniajcie osoby, które w Waszym otoczeniu jako pierwsze rozpoczęły procesy wprowadzania ważnych zmian. Warto więc w projektach uwzględniać elementy partnerstwa i wspólnego działania, co pozwoli na stworzenie mostów społecznych i sprawi, że zaangażują się kolejne grupy odbiorców.

ETAP 3 – PRZYGOTOWANIA

Znacie już potrzeby, cele i efekty, jakie mają przynieść Wasze działania. Pora na rozpoczęcie przygotowań. Na tym etapie rozważyć trzeba techniczne szczegóły realizacji działań oraz ustalić metody komunikacji z odbiorcami – w tym docieranie do nich z zaproszeniem do udziału w poszczególnych inicjatywach.

PRZYGOTOWANIE DO DZIAŁANIA

- wybierzcie koordynatorów odpowiedzialnych za konkretne zadania – najlepiej będzie, jeśli każdym zadaniem zajmie się jedna osoba; będzie ona mogła działać zgodnie ze swoją wizją i nie dojdzie do nieporozumień;
- nadajcie tytuły poszczególnym inicjatywom, które są składowymi projektu (tytuły będą widniały na plakatach, w informacjach prasowych, stronach internetowych);
- wybierzcie formę realizacji inicjatyw, np. warsztaty, wycieczki, pokaz, konkurs, szkolenie;

- wyznaczcie prowadzących i ustalcie sposób kontaktu z nimi;
- wyznaczcie termin realizacji projektu i np. to, w jakich godzinach prowadzone będą zajęcia;
- określcie miejsce i przestrzeń realizacji projektu, np. wieś Maśluchy, wiejska świetlica;
- podajcie, jak można dojechać na miejsce i jaka jest trasa;
- obliczcie koszty dojazdu;
- wyznaczcie miejsce zbiórki (istotne w przypadku wycieczek, rajdów itp.);
- określcie grupę odbiorców danej inicjatywy (wiek, płeć, inne);
- określcie liczbę osób biorących udział w zajęciach (czasami limity osób są potrzebne, by realizować działania na odpowiednim poziomie lub ze względów technicznych czy finansowych);
- zastanówcie się nad opłatami (przy braku dofinansowania działania odpłatne pozwalają zrealizować inicjatywy wymagające zakupu materiałów lub zapłacić wynagrodzenie prowadzącym, poza tym nawet niewielkie kwoty mobilizują niekiedy do udziału

- osoby, które wcześniej uiściły zaliczkę);
- określcie dodatkowe warunki uczestnictwa (np. ukończone 18 lat, zgoda opiekuna prawnego i inne);
- sporządźcie listę potrzebnych sprzętów elektronicznych (projektor, głośniki, kamera), materiałów biurowych (papier, flamastry, długopisy), plastycznych (specjalny papier do rysowania, farby, pędzle), dydaktycznych (modele, plansze, ilustracje), mebli (krzesła, pufy, stoły, lady, namiot plenerowy), narzędzi (wkrętarka, młotek) i innych potrzebnych rzeczy, w tym nietypowych (np. basenik z wodą, kamienie, wiolonczela).
- sporządźcie opis projektu dla odbiorców (potrzebny do promocji).

Przestrzeń

- uzyskajcie zgodę zarządzających miejscem, w którym zamierzacie działać;
- sprawdźcie odpłatność za użytkowanie miejsca;
- sprawdźcie dostępne wyposażenie;
- zaprojektujcie oprawę i dekorację (np. oświetlenie, nagłośnienie, aranżację);
- ustalcie dokładny przebieg komunikacji, uwzględnijcie wyznaczenie dróg, bramek wejściowych itp.
- przygotujcie drogowskazy i mapki dojazdu;
- ustalcie, gdzie są parkingi;
- ustalcie, kto będzie odpowiedzialny za parking.

Logistyka

- stwórcie kosztorys;
- wyznaczcie osoby odpowiedzialne za rozliczenie;
- zadbajcie o bezpieczeństwo, jeśli trzeba, stwórcie regulamin inicjatywy, sporządźcie listę służb, którym należy zgłosić wydarzenie (np. policja), sprawdźcie bezpieczeństwo planowanych konstrukcji, np. wiat, zadaszeń, trybun;
- ustalcie liczbę potrzebnych osób z grona organizatorów i wolontariuszy;
- załatwcie wyżywienie i nocleg dla or-

- ganizatorów i wolontariuszy;
- zaplanujcie zaopatrzenie w prąd, wodę, internet (czasem przydatny dla prowadzących i uczestników podczas szkoleń i warsztatów), ustalcie, kto odbierze śmieci, i czy jest dostęp do toalet i łazienek.

Goście i uczestnicy

- sporządźcie listę gości specjalnych (VIP, media i inni);
- wyślijcie zaproszenia dla gości specjalnych;
- ustalcie zasady i sposób rejestracji uczestników.

Promocja

- wyznaczcie osoby odpowiedzialne za promocję;
- ustalcie grupę odbiorców
- wybercie formy promocji Waszej inicjatywy (np. plakaty drukowane, ogłoszenia na stronach internetowych i w mediach społecznościowych, audycja w radiu lub telewizji, ulotki wrzucane do skrzynek pocztowych);
- ustalcie potrzebny nakład materiałów promocyjnych;
- sporządźcie listę mediów i patronów, których chcecie zaprosić;
- zastanówcie się nad gadżetami promocyjnymi i sporządźcie ich listę;
- stwórcie listę potrzebnych sprzętów audio-wideo.

Do realizacji projektów warto angażować osoby z różnych kręgów zainteresowań, łączyć działania na różnych polach. Inicjatywa, która łączy naturę i sztukę, pozwoli Wam zaprosić do działania przyrodników artystów czy rzemieślników.

My do naszych projektów zapraszaliśmy kobiety pasjonujące się kulinariami i poszukiwaniem nowych smaków, zabieraliśmy je na spacer, podczas których szukały dzikich ziół, co było punktem wyjścia do dyskusji o różnorodności gatunkowej, potrzebie wyznaczania obszarów, na których żyją cenne i często zarazem użyt-

kowe gatunki. Rozmawialiśmy z nimi, jak ograniczyć zużycie produktów i marnowanie żywności.

Innym działaniem jest angażowanie młodzieży w projekty, które łączą ich wizję spędzania wakacji z naszymi propozycjami. Połowę programu i jego zakres tematyczny proponują młodzi ludzie, którzy chcą ciekawie spędzić wakacje, drugą układają specjaliści chcący zaskoczyć uczestników czymś, co w innych okolicznościach w ogóle by ich nie zainteresowało. Kompleksowy projekt łączy zatem potrzeby oddolne z diagnozą ekspercką. Niszowe formy działań mogą stać się częścią większego projektu, który w zasadniczym zarysie jest atrakcyjny dla szerokiego grona odbiorców lub dla odbiorców, których uznać można za „nieprzekonanych”. Innym przykładem takiego podejścia są wydarzenia festiwalowo-festynowe, czyli coś, co odbiorcy znają, więc chętnie wezmą w tym udział. Niektóre stoiska edukacyjno-pokazowe mogą być np. poświęcone ochronie środowiska i być atrakcyjne dla dzieci, co sprawi, że ludzie z ciekawości podejną, by dowiedzieć się więcej i skorzystają z przygotowanej oferty – może to być pierwszy krok na drodze do przełamania barier i otwarcia się gości na proponowane przez Was tematy.

Aby realizować niektóre z projektów dotyczących środowiska, będziecie musieli wystąpić o oficjalną zgodę – na przykład na wejście na obszar cenny przyrodniczo lub prowadzenie badań gatunków chronionych, ponieważ na obszarach chronionych, takich jak parki narodowe i rezerwaty, można poruszać się tylko po wyznaczonych szlakach. Informacje, które przeczytacie w internecie, nie zawsze oddają stan faktyczny. Mapy, jakie znaleźć można na różnych blogach, mogą prezentować trasy, które oficjalnie nie są udostępnione turystom. W takiej sytuacji jako organizatorzy możecie narazić się na mandat lub inne konsekwencje prawne. Wyznaczanie stref niedostępnych dla zwiedzających ma

na celu chronienie obszarów, na których znajdują się stanowiska cennych i rzadkich gatunków, zarówno roślin, jak i zwierząt. O ile jednak chronione grzyby i rośliny w niektórych miejscach można obserwować, badać i fotografować, o tyle przypadku zwierząt płoszenie ich lub łapanie jest zabronione (podczas wycieczek edukacyjnych nie można łapać chronionych gadów i płazów). Nie wolno też zbierać jaj, skorupek, a nawet piór ptaków chronionych. Mówmy o tym uczestnikom, by szanować w nich szacunek do przyrody. Zbieranie gatunków chronionych wymaga zgody Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska właściwej dla terenu, na którym działacie. Jej uzyskanie jest możliwe, wymaga jednak uzasadnienia i za każdym razem jest rozpatrywane indywidualnie.

Przygotowując się do realizacji projektu, możecie zaprosić do współpracy osoby, które wesprą Was merytorycznie – naukowców z różnych ośrodków akademickich, specjalistów zrzeszonych w organizacjach pozarządowych, osoby zajmujące się sprawami środowiska w samorządach oraz lokalne media. Wyznaczcie też teren, na którym będziecie działać. Ograniczeniem Waszego projektu mogą być np. zbyt dalekie dojazdy. Zastanówcie się zatem, jak daleko możecie dojeżdżać Wy i uczestnicy zajęć – to także potencjalnie optymalny teren, na którym Wasz projekt będzie. Wybierzcie na tym obszarze wieś czy miejscowość, zachęcamy, byście nie ograniczali się tylko do jednego miejsca, ponieważ w przypadku projektów środowiskowych zjawiska przyrodnicze, krajobrazowe i społeczne związane ze środowiskiem zawsze wykraczają poza podziały na miejscowości. Nie są też na pewno ograniczone do sztucznie wydzielonych jednostek administracyjnych.

Do realizacji projektów powinniście wybierać odpowiednie naturalne układy przestrzenne. Jeśli na przykład Wasze działania będą miały na celu ochronę rzek, pracujcie na obszarze całej zlewni. Jeżeli zaj-

mujecie się ochroną ekosystemów leśnych, istotna jest granica całego takiego kompleksu oraz „strefa buforowa” otaczająca las. Przyroda i krajobraz „nie uznają” podziału na jednostki administracyjne takie jak sołectwa, gminy czy powiaty. Dobrym obszarem, na którym nie trzeba zbyt daleko jeździć, lecz jednocześnie wystarczająco dużym, by efektywnie działać, są wydzielane z krain historyczno-kulturowych regiony lub duże jednostki przy-

rodnicze (obszar puszczy, dolina dużej rzeki). Sieć partnerów i osób z różnych miejscowości w regionie może rozwinąć szereg cennych projektów opartych o jego środowisko i ochronę zasobów. Dzięki temu spotkacie osoby o różnych umiejętnościach mieszkające blisko Waszego domu oraz w miejscowościach nieco bardziej oddalonych. Współpraca jest wartością bezcenną.

ETAP 4 – REALIZACJA

Realizacja to zwińczenie prac przygotowawczych, promocyjnych i technicznych. Główny koordynator z listą w ręku może zapanować nad wszystkimi zadaniami, odhaczając te, które już zostały wykonane. Przedstawiamy Wam listę, której używamy przy projektach Stowarzyszenia Kasztelania Ostrowska.

Sprawdzamy:

- czy wszyscy organizatorzy dotarli;
- listy obecności, zbieramy podpisy;
- czy dotarły materiały edukacyjne oraz wyznaczamy miejsce ich składowania i późniejszego wydawania;
- czy jest czysto;
- czy niepotrzebne materiały i meble zostały wyniesione;
- czy elementy wystroju znajdują się na swoim miejscu;
- czy urządzenia i programy komputerowe działają jak należy.

A także:

- zapewniamy dostępność mediów, w tym prądu, wody, internetu;
- jeśli zajęcia odbywają się w pomieszczeniu, zapewniamy odpowiednią temperaturę;
- ustawiamy elementy wystroju;
- upewniamy się, że każdy zna swoje za-

dania, a jeśli ktoś nie może dotrzeć, jego zadania powierzamy innej osobie, przedtem ją szkoląc;

- zajmujemy się prowadzeniem dokumentacji fotograficznej.

Zapewniamy:

- miejsce, gdzie można wyrzucać śmieci;
- niezbędne sprzęty elektroniczne;
- materiały do pisania;
- materiały dydaktyczne i inne potrzebne materiały dla prowadzących;
- poczęstunek.

Działania terenowe i dokumentacyjne

- prowadzimy w terenie dokumentację fotograficzną i opisową;
- uzupełniamy dokumentację danych specjalistycznych (archiwum, zbiór danych).

Zapewniamy:

- sprzęt potrzebny w terenie (np. lornetki, lupy);
- jedzenie i picie dla uczestników (na rajdach, wycieczkach i spacerach);
- materiały do notowania (podkładki, formularze i inne);
- w terenie środki ochrony (kaski, środki przeciw owadom i inne);

- prowadzimy w terenie dokumentację fotograficzną i opisową;
- uzupełniamy dokumentację danych specjalistycznych (archiwum, zbiór danych).

ETAP 5 – EFEKT, EWALUACJA, UPOWSZECHNIENIE WYNIKÓW

Po zakończeniu działań możecie cieszyć się ich efektami: liczbą uczestników zajęć, którzy mogli się czegoś nauczyć, zaoszczędzonymi zasobami, powierzchnią utworzonych miejsc lub objętych ochroną ostoi. Na początku podsumowujecie działania „techniczne” i administracyjne, pokazujecie też innym, co udało Wam się osiągnąć, co często bywa pomijane lub ograniczane. Mówicie: „Nie mamy na to czasu”, a jednocześnie nie chcecie być oskarżeni o to, że się „chwalicie”, „zabiegacie o rozgłos” czy wykazujecie brak pokory. Tymczasem popularyzacja efektów Waszych działań jest potrzebna, aby np. przekonać nieprzekonanych. Co ważne, promocja działań pokazuje społeczeństwu, jak wiele mogą zdziałać osoby aktywne. Za efektami stoją ludzie – ich pomysłowość, upór i energia. Budujmy społeczeństwo obywatelskie również poprzez pokazywanie, że wiele pozytywnych zmian dokonuje się nie tylko za sprawą instytucji państwowych, lecz także działaczy sektora pozarządowego. Dodatkowo wyniki Waszej pracy wprost pokazują, że zmiany, które uznaliście za konieczne i postulowaliście wprowadzenie ich w życie, stopniowo się dokonują. Treści merytoryczne z nimi związane (wyniki badań przyrodniczych, uczestnicy, którzy zdobyli wiedzę, odkrycie nowych gatunków, wdrożenie społecznego systemu wymiany odzieży) utrwalają się w świadomości mieszkańców i kreują nową rzeczywistość. Ludzie bogatsi o wiedzę wypływającą z naszych projektów przyzwyczajają się, że w okolicy

powstał nowy punkt naprawy sprzętów, że istnieją nowe formy edukacji, korzystają z przygotowanych przez Was stron internetowych i aplikacji czy wreszcie mogą opowiedzieć Wam o tym, czego potrzebują i oczekują, gdy będziecie przygotowywali nowy projekt.

LISTA ZADAŃ NA ETAPIE KOŃCOWYM

Podsumowanie

administracyjno-techniczne, w tym:

- porządkowanie dokumentacji finansowej (segregowanie dokumentów, księgowanie, podliczanie salda, stan kasy i przelewów);
- wysłanie podziękowań (np. dla wolontariuszy, partnerów, mediów, uczestników);
- wypisanie zaświadczeń (np. dla wolontariuszy);
- uporządkowanie i złożenie w jednym miejscu wartościowych elementów, takich jak plakaty, fotografie, prace uczestników.

Działania promocyjne:

- wyznaczenie osób odpowiedzialnych za promocję (upowszechnianie wyników);
- sporządzenie listy efektów Waszych działań, które chcecie zaprezentować;
- sporządzenie listy autorów fotografii i osób, którym warto wysłać pamiątkową dokumentację fotograficzną;

- wybranie formy promocji inicjatyw, np. relacje na stronach internetowych i mediach społecznościowych, audycje w radiu lub telewizji, spot podsumowujący, wydawnictwo okolicznościowe;
- sporządzenie listy mediów, do których chcecie wysłać informacje o efektach Waszych działań.

Zakończenie projektu to czas refleksji. Pierwotne diagnozy mogą ulec modyfikacji i zostać uzupełnione o obserwacje poczynione podczas przeprowadzonych działań. Często też, jako zespół, możecie z dumą powiedzieć, że jesteście zgraną ekipą, dokonaliście czegoś, dlatego warto poświęcić, przejrzeć fotografie, obejrzeć przygotowane wydawnictwo czy wystawę. Zastanówcie się, co dała Wam praca przy projekcie na poziomie emocjonalnym, czy udało Wam się zmienić coś w Waszym otoczeniu? Wielu społeczników poświęca czas na diagnozę, wyznaczenie celów i realizację, natomiast pomija proces oceny. Zachęcamy do przyjrzenia się temu etapowi z perspektywy szkolenia się, ulepszania, rozwoju. Dzięki temu zobaczycie, co jest dobre i co warto rozwijać, a co wymaga zmiany czy poprawy.

Taką ocenę można przeprowadzić samodzielnie lub zespołowo. Może ona dotyczyć jednego projektu lub kilku już zrealizowanych. Warto poświęcić temu osobne spotkanie. Wybierzcie osobę, która będzie pełnić funkcję moderatora i która w krótkich, zrozumiałych dla wszystkich hasłach podsumowywać będzie wnioski padające podczas toczącej się dyskusji, a także pilnować, aby każdy mógł się wypowiedzieć i jednocześnie nie zdominować rozmowy. Takie spotkanie można poprzedzić prośbą, żeby jego uczestnicy zapisali swoje wnioski, by mogli się nimi podzielić – w ten

sposób spotkanie przebiegnie sprawniej i będzie bardziej efektywne. Powiedzenie, co było dobre, a co stanowiło wyzwanie, co może być pomocne przy kolejnych projektach.

Warto również przejrzeć zdjęcia i wcześniejsze zapiski. Swoje przemyślenia możecie zapisać na karteczkach samoprzylepnych lub na dużej kartce w postaci chmurek. Jeśli będziecie moderatorami, zadbajcie o to, by wszystkie wnioski były widoczne dla uczestników zebrania (najlepszy będzie flipchart lub wyświetlanie na ekranie treści zapisanych w komputerze). Na pierwszym etapie takiej dyskusji pozwólcie uczestnikom się wygadać – nie porządkujcie tego, co mówią, notujcie krótko i zwięźle. Realizacji projektu towarzyszy równoległe proces jego analizy. W ogniu przygotowań i prowadzenia inicjatyw często nie ma miejsca na systematyczne uporządkowanie tych myśli. Proces ewaluacji jest okazją do podzielenia się przemyśleniami i zastanowienia, co należy poprawić.

Po wstępnym podzieleniu się przemyśleniami możecie przejść do próby podzielenia ich na zbiory, np. etapy projektu (diagnoza, cel, przygotowania, realizacja, podsumowanie) oraz składowe tych etapów (np. przygotowania – podział zadań wśród organizatorów). Po przedyskutowaniu wszystkich zagadnień należy przygotować wnioski i zalecenia na przyszłość. Warto zbierać je w jednym miejscu, a następnie uzupełniać i modyfikować przy okazji kolejnego spotkania ewaluacyjnego. W ten sposób możecie przygotować własny podręcznik dobrych praktyk, który będzie dojrzał razem z Wami i przypominał, jak najlepiej realizować działania społeczne w Waszej okolicy.

III. KONTEKST SPOŁECZNY PROJEKTÓW

/ III.1 /

JAK POSTRZEGANE JEST WASZE DZIAŁANIE

Rozpoczynając działania, musicie być świadomi, że każda forma aktywności spotyka się z komentarzem odbiorców. Może on dodać Wam sił lub podciąć skrzydła. Projekty zawsze mają kontekst społeczny, a to oznacza, że mogą nie spotkać się ze zrozumieniem mieszkańców.

W przypadku projektów związanych ze środowiskiem naturalnym na ocenę Waszego pomysłu wpłyną przyzwyczajenia i nawyki oceniających go osób, ich wiedza na temat przyrody i użytkowania zasobów naturalnych, a także praktyka aranżowania krajobrazu wokół siebie. Ludziom przyzwyczajonym do osiedlowych trawników łąka może się wydawać zapuszczona i zaniedbana.

Zachęcamy, abyście się nie poddawali i korzystali z wiedzy specjalistów, którzy pomogą Wam rozwiązać wątpliwości co do słuszności założeń merytorycznych. Podczas przygotowywania projektu możecie z pomocą ekspertów przewidzieć, które działania mogą nie spodobać niektórym sąsiadom. Przykładem dyskusyjnych działań jest wyznaczanie stref z łąkami na przydrożach. Naukowcy wskazu-

ją na korzyści, jakie przynoszą one środowisku, oraz możliwość zachowania krajobrazu przyrodniczego typowego dla naszej części Europy. Wszystko więc przemawia za pozostawieniem takich miejsc, które były w naszym krajobrazie od zawsze. Skoszone niskie murawy na przydrożach to natomiast element krajobrazu intensywnie użytkowanego, który na taką skalę rozwinął się dopiero w drugiej połowie XX wieku.

Odbiór społeczny wpływa więc na działania, które realizujemy w naszym otoczeniu. Kontekstem społecznym jest to, do czego ludzie przywykli lub co jest dla nich wygodniejsze. Niezależnie od słuszności argumentów, przyzwyczajenia mogą wygrać z solidną argumentacją. Nigdy nie jest jednak za późno, aby dowiedzieć się czegoś nowego i zmienić dotychczasowe podejście do zagadnień związanych ze środowiskiem naturalnym.

Przed Wami, jako autorami projektu, stoi spore wyzwanie: musicie na bieżąco diagnozować przekłamania i stereotypy, które mogą mieć niewiele wspólnego ze stanem wiedzy o środowisku. W dobie zale-

wu informacjami w prasie i internecie co chwila pojawiają się stwierdzenia niemające wiele wspólnego z prawdą, musicie więc zachować krytyczną czujność. Sta-

rajcie się zrozumieć odbiorców, dowiedzcie się, dlaczego tak, a nie inaczej odbierają środowisko przyrodnicze w swoim otoczeniu.

/ III.2 /

GREENWASHING

W ostatnich latach rośnie zapotrzebowanie na projekty na rzecz środowiska. Zajmują się nimi sami mieszkańcy, a także korporacje, politycy i rządy. Niestety, podobnie jak w wielu innych dziedzinach zdarza się, że dochodzi do nadużyć i wykorzystywania tematyki środowiskowej do ocieplania wizerunku przy jednoczesnym traktowaniu zagadnień powierzchownie i z przekłamaniami. Wraz z rozwojem aktywizmu na rzecz środowiska zaczęto zwracać uwagę na zjawisko nazywane *greenwashingiem* (ang. zielone mydlenie oczu, ekościema). W uproszczeniu można powiedzieć, że to forma pozornie prośrodniczych działań firmy lub grupy ludzi, która jednak w ostatecznym rozrachunku żadnych korzyści środowisku nie przynosi. Inicjatywy takie w swojej nazwie lub w tytule mogą nawiązywać do „eko stylu życia”, „eko aktywności” lub „eko materiałów”, w rzeczywistości jednak działania i produkty wcale nie prowadzą do poprawy sytuacji środowiskowo-przyrodniczej. Część takich praktyk to niestety celowe wprowadzanie ludzi w błąd, choć bazują one na wartościach, które dla wielu z nas są ważne, takich jak ochrona gatunków, zachowanie terenów dzikich, troska o środowisko, zmniejszenie szkodliwego wpływu gospodarki człowieka na ekosystemy i krajobraz. To również istotne wartości społeczne i elementy państwowych programów planistycznych. Chcąc wykaazać właściwą postawę, padamy ofiarą manipulacji niektórych producentów i auto-

row inicjatyw. Należy podkreślić, że chodzi tu o celowo pozorne działania prośrodnicze, które z ochroną środowiska niewiele mają wspólnego.

Przykładem *greenwashingu* są tzw. eko-produkty, które powstają z użyciem składników pochodzących z upraw w miejscach cennych przyrodniczo (np. soja uprawiana na terenie wyciętej Puszczy Amazońskiej). W tej sytuacji producenci dewastują krajobraz i środowisko przyrodnicze. Za *greenwashing* uznać też można działania firm i instytucji, które z jednej strony organizują kampanie i konkursy dla dzieci nawiązujące tytułami do tematyki przyrodniczej, a jednocześnie w tajemnicy przed opinią publiczną pozbywają się odpadów, np. spuszczać ścieki do rzek.

„Zwykli” ludzie na ogół nie mogą wpływać na swoje otoczenie na szeroką skalę i w dłuższej perspektywie, niemniej nawet w takiej aktywności można dostrzec elementy *greenwashingu* – najczęściej nie jest to kwestia złych intencji, a raczej braku wiedzy. Podczas tworzenia projektu zwróćcie więc uwagę na to, czy aby nie zwiększacie zużycia materiałów i produkcji odpadów. Rozważcie, czy planowany projekt prośrodniczy nie doprowadzi do zniszczenia cennych siedlisk przyrodniczych i układów krajobrazowych. Wprowadzajcie elementy rodzime i charakterystyczne dla lokalnego stylu.

JAK UNIKNAĆ BŁĘDÓW – PRZYKŁADY

PRZYKŁAD 1

Organizacja X miała w planach zagospodarowanie terenów zielonych wokół boiska. Wybrano do tego rośliny, które mają stworzyć „łąkę kwietną”. Kupiono je w sklepie ogrodniczym, zamówiono nasiona. W miejscu istniejącej łąki zerwano darń, następnie posadzono i wysiano gatunki z mieszanki – w tym obce gatunki inwazyjne oraz jednoroczne rośliny ozdobne. Łąka kwietna powstała, jednak nie jest wielogatunkowa, z gatunkami typowymi dla obszaru Polski. Dobre intencje organizacji X były szlachetne i służyły stworzeniu terenów kojarzonych z przyrodą, doszło jednak do znaczącej ingerencji w środowisko i likwidacji rodzimych gatunków na rzecz ozdobnych rabat. Rośliny tworzące „kwietną łąkę” często nie mają wiele wspólnego z gatunkami rosnącymi na polskich łąkach, więc twierdzenie, że to miejsce „naturalne”, nie ma uzasadnienia. Postępując w ten sposób, zaszczipiamy młodemu pokoleniu przeświadczenie, że przyroda jest tworem, który możemy dowolnie aranżować – jak ogród. Dodatkowo nie wiemy już, jak wygląda murawa i łąka z gatunkami typowymi dla terenów półdzikich w naszej części Europy.

PRZYKŁAD 2

Grupa osób chciała poprawić warunki w swojej wsi i stworzyć miejsce do odpoczynku na łonie natury. Został wybrany grunt z fragmentem suchej murawy z goździkami i kocankami piaskowymi. Postanowiono wyrównać teren, wysypać żwir oraz postawić ławki i wiatę. Na skutek braku wcześniejszej inwentaryzacji przyrodniczej okazało się, że zniszczono jedyne w miejscowości stanowiska rzadkich gatunków roślin ciepłolubnych, które

mogły stać się atrakcją okolicy – dobre intencje nie zostały poprzedzone gruntownym zbadaniem tematu. W wyniku działań o charakterze pozornie przyrodniczym doszło do zniszczenia cennych siedlisk, które mogły być utrzymywane jako ważne miejsce i atrakcja okolicy.

PRZYKŁAD 3

W ramach akcji gromadzenia wody samorząd postanowił przygotować działanie służące jej retencji w miejscu, gdzie na obrzeżu wsi występują szuwary na torfowisku. Wykonano pogłębienie w torfowisku, by utworzyć staw. Zbudowano pomost, postawiono tablice edukacyjne poświęcone ptakom. W rezultacie doszło do zniszczenia cennego siedliska mokradłowego, które od setek lat naturalnie służyło retencji wody oraz stanowiło ostoję cennych roślin torfowiskowych i ptaków. Teren ten był cenny przyrodniczo, należało go chronić jako doskonale zachowaną ostoję bagienną, wpływającą pozytywnie na lokalny mikroklimat. Powinno się wybrać innego miejsce – np. na terenie porolnym czy częściowo zabudowanym – o mniejszej wartości przyrodniczej. Wbrew oczekiwaniom pogłębienie spowodowało zmniejszenie retencji wody, gdyż takie sztucznie pogłębione zbiorniki absorbują wodę powierzchniową z otoczenia. Dodatkowo pogłębiony i oczyszczony rów spowodował, że woda spływała szybciej.

PRZYKŁAD 4

Grupa sąsiadów chciała posadzić drzewa. Wybrano sadzonki z marketu ogrodniczego oraz reklamowane rośliny miododajne i „produkujące tlen”. W rezultacie wprowa-

dzono gatunki obce – dęby czerwone, żywotniki, paulownie, katalpy, obce gatunki topól – które wyjaławiają i osuszają glebę, przez co radykalnie zmieniono krajobraz. Nie wzięto pod uwagę tego, że drzewa te mogą mieć zdolność wkraczania do innych ekosystemów – zaczęły intensywnie rozsiewać się na obrzeżu pobliskiego lasu i rozrastać poprzez kłaczka. W efekcie ginęły gatunki rodzime, które wcześniej dawały sobie radę na poboczu drogi. W takim przypadku należy zapoznać się z charakterystyką krajobrazową i przyrodniczą danego fragmentu Polski. Warto sadzić rodzime gatunki drzew i krzewów.

Dlatego, zanim przystąpicie do działania, nie bójcie się, że zrobicie coś złe.

Wystarczy zastosować się do kilku porad, które pomogą Wam uniknąć ewentualnych błędów:

- uzupełnijcie wiedzę, korzystając z publikacji popularnonaukowych i specjalistycznych;
- bierzcie udział w spotkaniach, konferencjach i szkoleniach, aby spotykać się z osobami mającymi szeroką wiedzę na dany temat;
- współpracujcie ze specjalistami z różnych dziedzin.

Nikt nie specjalistą od wszystkiego, a współczesna nauka rozwinęła się tak

bardzo, że każda dziedzina ma wykwalifikowanych ekspertów. Warto znaleźć osoby, które pomogą zadbać o właściwy poziom merytoryczny projektu. Na etapie stawiania diagnozy, wyznaczania celów oraz tworzenia projektu nawiążcie współpracę z innymi organizacjami i osobami, które pomogą Wam dopracować pomysły i upewnić się, że idziecie we właściwym kierunku.

Zanim zaczniecie działać w terenie, zastanówcie się, czy z punktu widzenia ochrony przyrody Wasza ingerencja jest potrzebna. Stosujcie nadrzędną zasadę, że lepiej sadzić rodzime gatunki oraz czerpać inspirację z lokalnego dziedzictwa krajobrazowego i kulturowego. Pielęgnowanie dziedzictwa jest szansą na utrzymanie unikatowego charakteru Waszej okolicy. Ta unikatowość obejmuje projektowanie tematów, infrastruktury i architektury osadzonej w historycznej specyfice Waszego regionu. Inicjatywy oparte na inspiracjach lokalnym dziedzictwem pozwalają opowiadać o nim na różne sposoby, w tym z zastosowaniem nowoczesnych mediów. Budujcie partnerstwo i otaczajcie się ludźmi, którzy działają, nie szkodząc środowisku. Działania społeczne wymagają także oceny moralnej, dlatego jeśli będziecie stosowali najlepsze praktyki, nie pojawią się wątpliwości natury etycznej.

/ III.3 /

PROJEKT JEST TEŻ NASZĄ DROGĄ

Dobre projekty tworzone z myślą o środowisku mogą być inspiracją dla innych, w tym kolejnych pokoleń. Naszą działalność społeczną rozpoczynaliśmy w 2014 roku, nie mając doświadczenia w prowadzeniu organizacji pozarządowej. Na starcie położyliśmy na stole po pięćdziesiąt

złotych, by kupić papier, pieczątki i wydać pierwsze materiały edukacyjne.

Od tamtego czasu przeszliśmy długą drogę, starając się zrozumieć, jak skutecznie działać na rzecz przyrody i środowiska. W ciągu tych lat sporo się zmieniło, lecz

jedno pozostaje niezmiennie: łączy nas pasja i potrzeba otaczania się pięknym, inspirującym krajobrazem, bogatym w cudowne gatunki, a także dążenie do przebywania wśród wspierających się ludzi gotowych działać na różnych polach.

Od początku funkcjonowaliśmy jako organizacja, która stawia na współpracę ludzi zajmujących się różnymi dziedzinami, w różnym wieku, o różnej historii zawodowej. Chcieliśmy działać w naszym regionie, co jest dla nas właściwą skalą przestrzenną do prowadzenia badań przyrodniczych i realnego planowania edukacji oraz ochrony cennych miejsc.

Współpraca z innymi zwiększa naszą skuteczność jako organizacji, uczy nas szukania wspólnej drogi oraz dochodzenia do niełatwych nieraz ustaleń, mających służyć nam wszystkim. Zdajemy sobie sprawę, że najprostszą formą aktywności przy realizowaniu projektów społecznych jest działanie w pojedynkę, a praca w grupie stawia wiele dodatkowych wyzwań, które, oprócz korzyści, wymagają dłuższego czasu na podejmowanie decyzji, ustalenia wspólnych reguł, dbania o komunikację i potrzeby. Między innymi dlatego tak ważna stała się dla nas diagnoza wewnętrzna, która każe nam sprawdzać, czy sposób porozumiewania się i przedstawiania oczekiwań oraz metody pracy są optymalne.

Od 2017 roku mamy własną siedzibę w Lednogórze, a od 2020 roku drugą, w Pobiedziskach. Dzięki temu nie jesteśmy zależni od lokalnych samorządów i instytucji. To bardzo ważny krok dla każdej organizacji pozarządowej, która chce działać rzetelnie i nie ulegać lokalnym wpływom.

Wraz z rozwojem stowarzyszenia dołączały do nas kolejne osoby zajmujące się różnymi dziedzinami, inne zakończyły aktywność społeczną – dołączanie się i odchodzenie osób jest naturalnym elementem działań społecznych, zauważalnym szczególnie w działalności długofalowej. Dla

tego zachęcamy, aby opracować strategię organizacji i podzielić projekty na krótkoterminowe oraz długofalowe. Te rozciągnięte w czasie wymagają wielu pomniejszych kroków pośrednich. Często towarzyszy temu duża liczba spotkań, prac kameralnych, prac terenowych, ale ostatecznie efekty stają się niekiedy wiekopomne. Na przestrzeni lat udało nam się nawiązać współpracę różnymi instytucjami, w tym podmiotami prowadzącymi działalność specjalistyczną. Dzięki temu nasze działania były bardziej skuteczne i miały wyższą jakość. Zakładając w stowarzyszeniu grupę Dzikie Dziedzictwo chcieliśmy połączyć w niej przyrodników, miłośników natury oraz badaczy gatunków i ekosystemów. Zauważyliśmy, że ludzie zamieszkujący nasz region nie wiedzą zbyt wiele o środowisku przyrodniczym w swojej okolicy, która powinna być punktem wyjścia przy projektowaniu kolejnych działań. Poznanie regionalnych zasobów otwiera drogę do różnorodnych inicjatyw i pozwala stwierdzić, czym należy się zająć w pierwszej kolejności. Jedną z podgrup Dzikiego Dziedzictwa jest grono osób tworzących Przyrodniczą Bazę Danych o Regionie. Zajmują się one zbieraniem danych terenowych oraz katalogowaniem danych źródłowych dotyczących cennych przyrodniczo miejsc oraz rzadkich i pospolitych gatunkach roślin, grzybów i zwierząt. Tworzone są autorskie dane, które niekiedy nie znane były instytutom i samorządom. Są one podstawą do planowania ochrony przyrody i do realizacji współpracy międzysektorowej, w której ramach nawiązaliśmy partnerską współpracę z samorządami, instytucjami związanymi z ochroną przyrody oraz z mieszkańcami i naukowcami. Dane terenowe dotyczące rzadkich gatunkach możemy przekazywać lokalnym samorządom, które uwzględniają je w strategiach ochrony przyrody.

Przez ostatnie lata dostaliśmy od naszych partnerów wiele zaproszeń na duże wydarzenia edukacyjne i kulturalne. Mogliśmy je współtworzyć, urządzać wystawy, or-

ganizując warsztaty, pokazy, wycieczki, wykłady, konkursy oraz projekty badawczo-edukacyjne. Nawiązaliśmy współpracę z licznymi placówkami, w tym ze szkołami, dzięki czemu możemy realizować programy cyklicznych wyjść w teren, podczas których ich uczestnicy poznają regionalne dziedzictwo przyrodnicze Kasztelanii Ostrowskiej. Na podstawie zebranych przez nas danych stworzyliśmy sieć ciekawych miejsc, które można z nami odwiedzić, i w ten sposób pokazujemy to, co najpiękniejsze na naszym obszarze.

Przyroda, podobnie jak kultura, historia, sport, architektura i krajobraz mogą być markami wyróżniającymi dany region. Tak się stało z żubrem w Białowieży, z fokami na Helu, krajobrazem wysokich tatrzańskich szczytów na Podhalu albo widokiem Trzech Koron w Pieninach. Wokół takich marek można odbudować więź mieszkańców z przyrodą i stworzyć zupełnie nowe produkty edukacyjne oraz turystyczne.

W 2017 roku, drogą plebiscytu, wybraliśmy po dwa gatunki zwierząt, roślin i grzybów. Reprezentantką zwierząt została [orzesznica leszczynowa](#) – w naszym regionie żyje jedyna jej populacja w województwie wielkopolskim – a także [pszczołinka ruda](#), która jest owadem ciepłolubnym żyjącym na pagórkach w krajobrazie polodowcowym (na naszym terenie zachowały się piękne jego formy). Spośród roślin wybraliśmy [jezierzę morską](#), osobliwą roślinę wodną żyjącą w wodach słodkich i słonych (jeziora to symbol 40 zbiorników występujących w większości naturalnie na polodowcowym pojezierzu), oraz [nasieźrzała pospolitego](#), czyli mityczny kwiat paproci, reprezentujący rośliny łąkowe i bagienne. Nasieźrzała związany jest z historią osadnictwa słowiańskiego, wokół Ostrowa Lednickiego archeologowie znaleźli liczne ślady osad. Niezwykły świat grzybów reprezentują [czarka austriacka](#) i [kielonka błyszcząca](#) – które wyglądają jak kolorowe naczynka, pojawiają się wczesną wiosną na dnie lasów – oraz przedstawiciele osobli-

wego rodzaju [gwiazdoszy](#), czyli grzybów z typu podstawkowych, które rosną na starych cmentarzach, w zagajnikach lila-ków oraz w starych lasach i na wygrzanych murawach – niektórzy widzą w nich tajemnicze istoty z innej planety. Naszą działalność koncentrujemy wokół tych gatunków, przygotowując materiały drukowane na ich temat, warsztaty graficzne, Letnią Szkołę Designu, plenery fotograficzne, projekty interdyscyplinarne oraz pogłębiłone badania ostoi tych gatunków. Pojawiają się one na naszych kaflach ceramicznych, koszulkach, maskotkach oraz w Pracowni Rysunku, Malarstwa, Grafiki. Zaczęliśmy też organizować wycieczki tematyczne ze specjalistami, które są wyprawami do dzikich, nieznanymi miejsc. Gatunki te łączymy z dziedzictwem kulturowym. Nasieźrzała pospolity stał się inspiracją dla obchodów Sobótki w czerwcu oraz działalności artystycznej w Pracowni Ceramiki i kobiet z grupy Kasztelanki. Obecnie pracujemy nad tym, aby stworzyć jednolity system informacji o regionie i jego dziedzictwie przyrodniczym w postaci systemu tablic umieszczonych w różnych miejscowościach, które łączy podobna szata graficzna, a ich treść powstaje podczas warsztatów z mieszkańcami. Ilustracje do tych tablic tworzy młodzież, a grono specjalistów opracowuje wysokiej jakości treści merytoryczne.

Grupa przyrodnicza nie jest osobnym stowarzyszeniem, tylko działa w ramach stowarzyszenia regionalnego. Naszą wiedzę służyliśmy pozostałym grupom.

Dzięki wieloletniej działalności wiemy coraz więcej o przyrodzie naszego regionu, dochodzimy do nowych wniosków, jesteśmy otwarci na nowych ludzi, realizujemy coraz śmielsze projekty uwzględniające realne potrzeby mieszkańców.

Przez blisko dziesięć lat mieliśmy okazję poznać nasz obszar i diagnozować jego największe potrzeby przyrodnicze. Przed nami zatwierdzenie listy wszystkich ostoi,

z których większość nie jest w żaden sposób chroniona. Czekają nas także zastanowienie się nad przyszłością wszystkich tych obszarów i krajobrazów. Dokładna analiza pozwoli nam zaplanować działania przywracające przerwana łączność ostoje przyrody w różnych fragmentach krajobrazu. Na koniec chcemy zaproponować taki system zarządzania terenem, by jeszcze lepiej dbać o zachowanie tradycyjnego krajobrazu i rodzimych gatunków.

Podobnie jak Wy mierzymy się z brakiem czasu, zdarza się, że nie mamy sił lub wiary, że wszystko się uda. Dlatego tak ważne jest coroczne tworzenie planów opartych o diagnozę potrzeb, które jasno wskazują, nad czym powinniśmy pracować. Pod koniec roku podsumujemy, co udało się

osiągnąć. Świątujemy to na forum całego stowarzyszenia, pokazujemy fotografie, chwalimy się efektami. Przed nami kolejne lata działalności, kolejne wydawnictwa, plenery fotograficzne, projekty interdyscyplinarne z udziałem artystów, kolejne tablice, ścieżki turystyczne. Mamy nadzieję, że będzie nas odwiedzać coraz więcej osób, by podążać szlakami przyrodniczymi i poznawać unikatowe gatunki.

Szczególnie cenne jest zaangażowanie w nasze działania młodych ludzi, którzy przejmą po nas pałeczkę. Naszą misję realizujemy we współpracy innymi społecznymi w całej Polsce, ponieważ współdziałanie daje energię i moc. A nawet supermoc.

MACIEJ JĘDRZEJCZAK

Jestem biologiem, botanikiem i popularyzátorem nauki. Ukończyłem biologię na Wydziale Biologii UAM w Poznaniu. Uwielbiam długie wędrówki po ostojach dzikiej przyrody oraz interdyscyplinarne projekty łączące tematykę przyrodniczą z innymi dziedzinami. Tropię dzikie storczyki w puszczech i na mokradłach. W Stowarzyszeniu Promocji Dziedzictwa „Kasztelania Ostrowska” zajmuję się badaniem ostoi rzadkich gatunków i cennych ekosystemów. Razem z innymi przyrodnikami udzielam się społecznie, tworząc przyrodniczą część Bazy Danych o Regionie Kasztelanii Ostrowskiej oraz prowadząc szerokie działania edukacyjne. Ważna jest dla mnie analiza specyfiki krajobrazu i budowanie wizji edukacji i rozwoju turystyki opartej o walory przyrodnicze naszego regionu. Prowadzę dokumentację eksperską dla diagnozy cennych siedlisk przyrodniczych, kształtowania programów ochrony gatunków, siedlisk i krajobrazu w rezerwatach przyrody, parkach narodowych i obszarach Natura 2000. Od dziesięciu lat koordynuję projekty społeczne i procesy łączenia ludzi we współdziałaniu.

---

dr NATALIA JĘDRZEJCZAK

Jestem biolożką i botaniczką, absolwentką studiów doktoranckich na Wydziale Biologii UAM w Poznaniu. Tematem mojej pracy doktorskiej była ekologia paprotników. Zajmuję się badaniami naukowymi, ekspertyzami przyrodniczymi oraz popularyzacją wiedzy przyrodniczej. Jestem działaczką Stowarzyszenia Promocji Dziedzictwa „Kasztelania Ostrowska” oraz członkiem Polskiego Towarzystwa Botanicznego. Od lat realizuję projekty edukacyjne i publikuję prace poświęcone ochronie przyrody.

BARBARA KUDŁAWIEC

Z zawodu jestem chemiczką, od kilkunastu lat interesuję się mykologią. Moim ulubionym sposobem spędzania wolnego czasu jest poszukiwanie grzybów w lasach i innych siedliskach. W Stowarzyszeniu Promocji Dziedzictwa „Kasztelania Ostrowska” jestem koordynatorką grupy Dzikie Dziedzictwo. Zajmuję się poznawaniem i dokumentowaniem mykobioty oraz wyznaczaniem ostoi przyrody w ramach makroprojektu Bazy Danych o Regionie. Kieruję różnymi formami popularyzacji wiedzy o zasobach grzybowych regionu oraz ich funkcjonowaniu i zmienności. Wcześniej przez kilkanaście lat uczestniczyłam w działalności ruchu mykologicznego przy portalu internetowym grzyby.pl oraz Sekcji Mykologicznej Polskiego Towarzystwa Botanicznego. Od kilku lat jestem członkiem Polskiego Towarzystwa Mykologicznego, w tym Sekcji Różnorodność i Ochrona Grzybów, od kilku lat pełnię w niej funkcję sekretarza. Doświadczenie w rozpoznawaniu rodzimych gatunków grzybów zdobywałam podczas wizyt terenowych w Wielkopolsce i różnych miejscach Polski, podczas sesji terenowych i na warsztatach specjalistycznych w Górach Stołowych, Narwiańskim Parku Narodowym, w rezerwacie przyrody Las Warmiński im. prof. Benona Polakowskiego, w Puszczy Boreckiej i Górczańskim Parku Narodowym oraz podczas rozpoznawania mykobioty na Górze Wierzejskiej i w obszarze Natura 2000 „Ostoja Wierzejska” oraz w województwie zachodniopomorskim w Leśnym Kompleksie Promocyjnym „Las Śródkowopomorskie”.

IV. ALBUM WIEDZY I INSPIRACJI

(Autorem zdjęć jest Maciej Jędrzejczak)

PRZYRODA JEST CZĘŚCIĄ NASZEGO OTOCZENIA

Wielopiętrowa struktura lasów naturalnych. Drzewa tworzą dach osobliwego ekosystemu, w najstarszych puszczech, mogą osiągać wysokość ponad 30 metrów.

Puszcza Białowieska.

Bory pachną sosną, świerkiem, jodłą i modrzewiem. Naturalne bory rozwijają się na przykład na piaszczystych wydmach.

Wybrzeże Bałtyku koło Dźwirzyna.

Ważne jest szerzenie wiedzy o tym, jaką rolę odgrywa w lasach martwe drewno. Stojące i leżące martwe drzewa są miejscami rozkładu, rosną na nich grzyby, mchy, wątrobowce, żyją chrząszcze i inne bezkręgowce.

Puszcza Białowieska.

Wyzwaniem w ochronie lasów jest utrzymanie naturalnego składu drzewostanu, czyli takiego, który w danym miejscu rozwinąłby się naturalnie. Większość lasów w Polsce została w ostatnich wiekach przekształcona.

Monokultura, czyli uprawa leśna.

Ważne zadanie stojące przed społecznościami lokalnymi to ochrona naturalnych dolin rzecznych i miejsc zalanych, w których rozwijają się lasy bagienne i olsy. Ich obecność powoduje zatrzymywanie wody w krajobrazie, co jest korzystne dla rolnictwa.

Region „Kasztelanii Ostrowskiej”.

Spacery po lesie sprzyjają zdrowiu. Zajęcia, zamiast w wiejskiej świetlicy, mogą odbywać się na leśnej polanie.

Małecz.

Jesienne grzybobranie można połączyć z zajęciami prowadzonymi przez wykwalifikowanych grzyboznawców.

Region „Kasztelanii Ostrowskiej”.

Na spacerach poświęconych poznawaniu grzybów poznajemy też okolicę, poszerzamy wiedzę o przyrodzie. Spacer mykologiczny, który odbył się w malowniczym Parku Krajobrazowym Wzniesień Łódzkich. Organizatorem było Polskie Towarzystwo Mykologiczne:

<http://www.ptmyk.pl/?p=5274>

W Parku Krajobrazowym Wzniesień Łódzkich.

Dokumentacja przyrodnicza lasów, w której biorą udział mieszkańcy, i oprowadzanie po cennych przyrodniczo miejscach. Inicjatywa społeczników z grupy "Ratujmy kleszczowskie wąwozy". Kleszczów koło Krakowa.

<http://ratujmy.org.pl/wawozy/>

<https://www.facebook.com/events/1080743705960015>

Edukacja w lesie, model fiński. Oivanki Outdoor Education Centre,

<http://www.oivanki.fi>

WYKORZYSTYWANIE DZIKICH ROŚLIN Z LASÓW I ŁĄK W TWORZENIU POTRAW LOKALNYCH

Warto realizować projekty, których celem jest spisanie receptur wykorzystujących rośliny leśne. W ten sposób tworzymy księgi dziedzictwa kulinarno-botanicznego i ekologicznego naszych małych ojczyzn.

Region „Kasztelanii Ostrowskiej”, grupa kobiet „Kasztelanki”.

Wśród mokradeł możemy wyróżnić torfowiska niskie, przejściowe i wysokie. Do mokradeł zaliczamy także wilgotne łąki. Torfowiska to ekosystemy wilgotne, zdominowane przez rośliny wilgociolubne, których obumarłe szczątki z czasem tworzą złoża torfu.

Okolice Bełchatowa.

Proces powstawania torfowisk może zachodzić między innymi w wyniku wypłykania jeziora.

Region „Kasztelanii Ostrowskiej”.

Prawdziwą osobliwością na torfowiskach jest mięsożerna rośiczka.

Zagrożeniem dla torfowisk jest wydobywanie torfu (który można kupić w sklepach ogrodniczych), odwadnianie w wyniku tworzenia rowów melioracyjnych czy zmiany klimatu. Najlepszą ochroną naturalnych mokradeł jest po prostu nieingerowanie w nie.

Chlebowo koło Obornik w Wielkopolsce; miejsce dawnego wyrobiska torfu zalane wodą.

W Polsce mamy różne typy jezior. Najliczniejsze są jeziora polodowcowe.

Region „Kasztelanii Ostrowskiej”, jezioro Lednica.

Istotną rolę z punktu widzenia ochrony wód słodkich odgrywają zbiorowiska szuwarowe.

Region „Kasztelanii Ostrowskiej”, szeroki pas szuwarów koło Jerzyna.

Nadrzeczna roślinność chroni wodę przed zanieczyszczeniami, a meandry rzeki tworzą różnego rodzaju ekosystemy wodno-błotne, sprzyjające różnorodności biologicznej.

Dolina Biebrzy.

Projekty społeczne mogą dotyczyć poszukiwania małych zbiorników wodnych w okolicy. Uczestnicy prowadzą inwentaryzację gatunków i planują ochronę roślinności szuwarowej oraz wyznaczają ją jako strefę buforową wokół zbiornika.

Region „Kasztelanii Ostrowskiej”.

Projekt „Dzika kuchnia – eko kuchnia”, którego celem było rozwijanie poczucia odpowiedzialności za środowisko i zachęcenie do działań na rzecz poprawy jego stanu, poznanie zasobów przyrody i możliwości wykorzystania ich w przygotowywaniu zdrowych potraw. Zrealizowane przez Centrum Tradycji Kulinarynych w Małczu, Stowarzyszenie Step by Step wspólnie z gminą Lubochnia:

<https://lubochnia.pl/aktualnosci-a11/dzika-kuchnia-eko-kuchnia-r1735#!>

Poznanie i dokumentowanie jezior w województwie wielkopolskim. Autorka projektu, Daria Melcarzewicz, pisze: „Projekt przede wszystkim artystyczno-edukacyjno-turystyczny, z cechami ekologiczno-przyrodniczo-społecznymi [...] znajdziecie tu linki do profesjonalnych map, które pomogą dotrzeć do celu [...]. Moja narracja o jeziorach jest swobodna i wrażeniowa. Przygotowałam też serię infografik, które porządkują podstawowe (z mojego punktu widzenia) dane jezior”.

<https://jeziorawielkopolski.pl/>

Zaangażowanie mieszkańców w działania mające na celu zmianę postrzegania rzeki – warto widzieć ją jako element przyrodniczo-kulturowy i dziedzictwo lokalnej społeczności. Przygotowane zostały cztery studia przypadków, które posłużą podniesieniu kompetencji organizacji i ekspertów/ek zrzeszonych w Koalicji Ratujmy Rzeki, na gruncie współpracy i aktywizowania społeczności lokalnych. Projekt „Rzeka nie jest rzeczą”. Partnerami projektu są Fundacja Greenmind oraz Ogólnopolskie Towarzystwo Ochrony Ptaków.

<http://otop.org.pl/naszeprojekty/edukujemy/rzeka-nie-jest-rzecz/>

Retencjonowanie wód powierzchniowo-gruntowych przy jednoczesnym zachowaniu i wspieraniu rozwoju krajobrazu naturalnego. Realizator: Lasy Państwowe. Projekt „Zwiększanie możliwości retencyjnych oraz przeciwdziałanie powodzi i suszy w ekosystemach leśnych na terenach nizinnych”

<https://www.ckps.lasy.gov.pl/retencja-nizinna-w-lasach>

Najczęściej spotykamy łąki świeże i łąki wilgotne. łąki świeże są typowe dla żyznych gleb mineralnych (brunatnych).

Góry Złote; wielogatunkowe łąki nad miejscowością Jazkowa Górna.

Łąki wilgotne – skład gatunkowy zależy od żyzności gleby.

Dolina Biebrzy, rozległe łąki na murszu w górnym biegu.

Podstawą działania na rzecz łąk powinno być wyznaczenie czasu, w którym powinny być użytkowane, utrzymanie ich i niedopuszczenie, by były zaorywane na pola uprawne.

„Kasztelania Ostrowska”, koszenie w drugiej połowie czerwca łąk w dolinie Główny koło Kocanowa.

Obojętnie, czy ekosystemy łąk i muraw tworzą potężnych kompleks, czy wąski pas zieleni przy ruchliwej drodze, z punktu widzenia ochrony różnorodności gatunkowej powinny być koszone dopiero po 15 czerwca, a najlepiej w sierpniu lub wrześniu.

„Kasztelania Ostrowska”, wyjątkowo bogate w gatunki pasy przydrożne w Kocanowie.

Częstym zagrożeniem dla roślinności łąkowej jest stosowanie herbicydów z glifosatem, który całkowicie eliminuje rośliny.

Pas zieleni przy Stacji Lednogóra.

Ochrona ciepłolubnych muraw z zaangażowaniem wolontariuszy, Mielnik nad Bugiem. Organizatorem akcji jest organizacja pozarządowa Centrum Ochrony Mokradeł

<https://www.facebook.com/events/1385485358670235>

Wykorzystywanie przyrodniczych symboli regionu w edukacji i budowaniu tożsamości regionalnej. Zakładki do książek, magnesy, ceramika, tablice, koszulki,

warsztaty ilustratorskie, wycieczki tematyczne do miejsc występowania cennych gatunków. Projekty własne Stowarzyszenia „Kasztelania Ostrowska”.

<http://kasztelaniaostrowska.com.pl/dziki-dziedzictwo/przyrodnicze-pamiatki-od-naszych-przyrodnikow-wydalismy-magnesy-z-symbolami-regionu/>

<http://kasztelaniaostrowska.com.pl/nasze-grupy/dziki-dziedzictwo/>

BADANIE I POPULARYZACJA WIEDZY O TRADYCYJNEJ ARCHITEKTURZE REGIONU W KONTEKŚCIE KRAJOBRAZOWYM

„Przewodnik po lokalnej tradycji architektonicznej Puszczy Drawskiej” – projekt badań tradycyjnej architektury w kontekście ochrony krajobrazu i zachowania dziedzictwa. Działania Stowarzyszenia na Rzecz Ochrony Dziedzictwa „Młyn-Papiernia”

<https://docplayer.pl/5141966-Ekomuzeum-rzeki-drawy-architektonicznej-puszczy-drawskiej-drawiensi-park-narodowy-przewodnik-po-lokalnej-tradycji.html>

Przykład całościowego podejścia do dóbr kultury i przyrody w Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, gdzie grzyby i porosty są traktowane jak muzealia, a dla ich poznawania są organizowane wydarzenia edukacyjne

<https://drive.google.com/file/d/1K-F79BUvSoktMXj4MeJ16gZK57ucfadAT/view>

Ochrona gatunkowa grzybów i porostów w Polsce

<https://drive.google.com/file/d/1Ylr-8rAiFBjsgmUL06TGNDXgRjIVGIEwx/view>

https://drive.google.com/file/d/1k-hx2QXty2TZu1oneJg08_QN4n7dO4Ppc/view

---

OGRODY

Jak zakładać ogrody, szanując różnorodność biologiczną i klimat i stosując zasadę zero waste. Projekt „EKO SPADEK = wiedza seniorów + działanie młodych” w ramach Programu Aktywni Obywatele. Działania Stowarzyszenia Siedlisko na terenie gminy Gniezno.

<https://ekospadek.blogspot.com/>

Idea zero waste i tworzenie ogrodów permakulturowych. Projekt „Dzika kuchnia – eko kuchnia”. Działania Stowarzyszenia Step by Step we współpracy z gminą Lubochnia.

<https://lubochnia.pl/aktualnosci-a11/dzika-kuchnia-eko-kuchnia-r1735#>

Pierwszy w Polsce free-shop. Jak mówią koordynatorzy projektu: „Po-Dzielnia to miejsce, z którego zabieramy rzeczy, które są nam potrzebne i w którym zostawiamy rzeczy, których już nie potrzebujemy. Za darmo. Po-Dzielnia jest też centrum spotkań i twórczych warsztatów oraz wystaw związanych z ideą zero waste, ekologią i kulturą. Po-Dzielnia działa tak jak szafy Givebox, tylko na większej przestrzeni, i nie jest dostępna 24 godziny na dobę”.

<https://podzielnia.pl/>

[Edukacja w przestrzeniach otwartych. Outdooreducation. Finhome](#)

[Muzeum Łąki](#)

DRZEWA A INFRASTRUKTURA ROWEROWA – PRZYKŁADY

DOBRCZE

Aby nie wycinać starych drzew, zmieniono przebieg ścieżki rowerowej! Stara jezdnia ścieżką rowerową – Aleja Lipowa Lubrza-Prudnik, Biała-Dobroszewice.

<https://www.whitemad.pl/zamiast-wyciac-drzewa-wybudowali-droge-obok>

<https://smoglab.pl/zmienili-przebieg-drogi-zeby-nie-wycinac-starych-drzew-stara-jezdnia-sciezka-rowerowa>

ŹLE

Wycinanie drzew na potrzeby budowy ścieżki rowerowej.

<https://zielona.interia.pl/korbanarower/news-na-potrzeby-budowy-sciezki-rowerowej-scinaja-kilkaset-drzew-nld,6289596>

ZAŁ. 1

LISTA GATUNKÓW ROŚLIN PROPONOWANYCH DO SADZENIA

Gatunki uszeregowano według przybliżonego naturalnego zasięgu geograficznego w Polsce.

DRZEWA

Poniższa lista obejmuje rodzime gatunki drzew z uwzględnieniem specyfiki regionalnej. Zachęcamy, abyście sadzili drzewa będące naturalnym elementem krajobrazu Waszej okolicy. Warto zwrócić przy tym uwagę, że w handlu dostępne są odmiany tych gatunków – „na pniu”, pstrokatę, barwną, zwisającą lub o nietypowych kształtach liści i łodyg – zapytajcie sprzedawcę, czy ma formy nieodmianowe. Chrońmy nasz krajobraz i dziedzictwo przyrodnicze – unikajmy gatunków obcych, w tym inwazyjnych. Do takich nale-

żą sadzone w rzędach [żywotniki](#) *Thuja sp.*, [sosna czarna](#) *Pinus nigra*, [paulownia](#) *Paulownia sp.*, [surmia](#) (katalpa) *Catalpa sp.* oraz inwazyjne: [bożodrzew gruczołowaty](#) *Ailanthus altissima*, [robinia akacjowa](#) *Robinia pseudoacacia*, [dąb czerwony](#) *Quercus rubra*, [klon jesionolistny](#) *Acer negundo* i [jesion pensylwański](#) *Fraxinus pennsylvanica*. Niektóre z tych gatunków w formie wiekowych okazów spotkać można w starych alejach drzew lub w parkach przydworskich jako dziedzictwo kulturowe – jest to szczególnie przypadek, który

wymaga indywidualnego rozstrzygnięcia. Jeśli jednak chcecie posadzić drzewa, unikajcie obcych gatunków, szukajcie sadzonek pochodzących z lokalnych popula-

cji, np. z miejscowych szkótek leśnych, samosiewów (na gruntach za zgodą właściciela terenu) lub przygotowujcie sadzonki zdrewniałe, tzw. sztabry.

[brzoza brodawkowata](#) *Betulapendula* – cała Polska

[brzoza omszona](#) *Betulapubescens* – cała Polska

[buk zwyczajny](#) *Fagussylvatica* – na zachód od Wisły, Podkarpacie

[cis pospolity](#) *Taxusbaccata* – cała Polska

[dąb bezszypułkowy](#) *Quercuspetraea* – cała Polska

[dąb szypułkowy](#) *Quercus robur* – cała Polska

[grab pospolity](#) *Carpinusbetulus* – cała Polska

[jesion wyniosły](#) *Fraxinusexcelsior* – cała Polska

[jodła pospolita](#) *Piceaabies* – południowa Polska

[klon jawor](#) *Acerpseudoplatanus* – cała Polska, rzadko w części płn.-wsch.

[klon polny](#) *Acercampestre* – na zachód od Wisły, Podkarpacie

[klon zwyczajny](#) *Acerplatanooides* – cała Polska

[lipa drobnolistna](#) *Tiliacordata* – cała Polska

[lipa szerokolistna](#) *Tiliaplathyphyllos* – cała Polska, rzadko w części płn.-wsch.

[modrzew europejski](#) *Larixdecidua* – góry, pogórze w części pld.-wsch. Polski

[olsza czarna](#) *Alnusglutinosa* – cała Polska

[olsza szara](#) *Alnusincana* – góry, pogórze, rzadko na nizinach

[sosna kosa, kosodrzewina](#) *Pinusmugo* – tylko obszary wysokogórskie

[sosna zwyczajna](#) *Pinussylvestris* – cała Polska

[świerk pospolity](#) *Piceaabies* – góry, pld.-wsch. Polska

[topola biała](#) *Populus alba* – cała Polska

[topola czarna](#) *Populusnigra* – cała Polska

[topola osika](#) *Populustremula* – cała Polska

[wiąz górski](#) *Ulmusglabra* – cała Polska

[wiąz polny](#) *Ulmus minor* – cała Polska

[wiąz szypułkowy](#) *Ulmuslaevis* – cała Polska

[wierzba biała](#) *Salix alba* – cała Polska

[wierzba iwa](#) *Salixcaprea* – cała Polska

[wierzba krucha](#) *Salixfragilis* – cała Polska

[wierzba purpurowa](#) *Salixpurpurea* – cała Polska

[wierzba szara](#) *Salixcinerea* – cała Polska

[wierzba uszata](#) *Salixaurita* – cała Polska

[wierzba wiciowa](#) *Salixviminalis* – cała Polska

KRZEWY I KRZEWINKI RODZIME DLA POLSKI

[berberys zwyczajny](#) *Berberis vulgaris* – cała Polska nizinna
[bez czarny](#) *Sambucus nigra* – cała Polska
[bluszcz pospolity](#) *Hedera helix* – cała Polska
[czeremcha zwyczajna](#) *Prunus padus* – cała Polska
[dereń świdwa](#) *Cornus sanguinea* – cała Polska
[głóg dwuszyjkowy](#) *Crataegus laevigata* – cała Polska
[głóg jednoszyjkowy](#) *Crataegus monogyna* – cała Polska
[jabłoń](#) *Malus sp.* – cała Polska
[jałowiec pospolity](#) *Juniperus communis* – cała Polska
[jarząb zwyczajny](#) *Sorbus aucuparia* – cała Polska
[kalina koralowa](#) *Viburnum opulus* – cała Polska
[kruszyna pospolita](#) *Frangula alnus* – cała Polska
[leszczyna pospolita](#) *Corylus avellana* – cała Polska
[malina](#) *Rubus sp.* – cała Polska
[porzeczka czarna](#) *Ribes nigrum* – cała Polska
[porzeczka czerwona](#), [porzeczka dzika](#) *Ribes spicatum* – cała Polska
[rokitnik pospolity](#) *Hippophae rhamnoides* – wąski pas wybrzeża Bałtyku
[róża dzika](#) *Rosa canina* – cała Polska
[szakłak pospolity](#) *Rhamnus catharticus* – cała Polska
[śliwa tarnina](#) *Prunus spinosa* – cała Polska
[trzmielina brodawkowata](#) *Euonymus verrucosus* – głównie na wschód od Wisły
[trzmielina zwyczajna](#) *Euonymus europaeus* – cała Polska
[wiciokrzew pospolity](#) *Lonicera xylosteum* – Polska północna
[wrzos zwyczajny](#) *Calluna vulgaris* – cała Polska

DRZEWA, KRZEWY I KRZEWINKI OBCE DLA TERENU POLSKI, LE CZ ISTOTNE KULTUROWO

Poniższe gatunki od kilku wieków obecne są w krajobrazie tradycyjnej, polskiej wsi. Pochodzą z różnych części Europy, lecz trwają w naszym klimacie. Nie są to gatun-

ki inwazyjne, które cechują się gwałtowną ekspansją. Nie rozprzestrzeniają się i nie przenoszą w dzikie ekosystemy.

[aronia czarna](#) *Aronia melanocarpa*
[borówka](#) *Vaccinium sp.*
[brzoskwinia zwyczajna](#) *Prunus perlica*
[bukszpan wieczniezielony](#) *Buxus sempervirens*
[dereń jadalny](#) *Cornus mas*
[hyzop lekarski](#) *Hyssopus officinalis*
[jaśminowiec wonny](#) *Philadelphus coronarius*
[ketmia syryjska](#) *Hibiscus syriacus*
[ligustr lśniący](#) *Ligustrum lucidum*
[lilak pospolity](#) *Syringa vulgaris*
[morwa](#) *Morus sp.*
[pigwowiec okazały](#) *Chaenomeles speciosa*
[porzeczka agrest](#) *Ribes uva-crispa*
[róża](#) *Rosa sp.*
[rózaniec żółty, azalia pontyjska](#) *Rhododendron luteum* – na jednym stanowisku w Polsce, w innych częściach jako gatunek sadzony
[śliwa domowa](#) *Prunus domestica*
[tamaryszek francuski](#) *Tamarix gallica*
[wiśnia pospolita](#) *Prunus cerasus*

ROŚLINY ZIELNE RODZIME DLA POLSKI

[brodawnik zwyczajny](#) *Leontodon hispidus*
[bukwica pospolita](#) *Betonica officinalis*
[chaber driakiewnik](#) *Centaurea scabiosa*
[chaber łąkowy](#) *Centaurea jacea*
[cieciorka pstra](#) *Securigera varia*
[cykoria podróżnik](#) *Cichorium intybus*
[czarcikęs łąkowy](#) *Succisa pratensis*
[dąbrówka rozłogowa](#) *Ajugarepens*
[drakiew żółtawa](#) *Scabiosa ochroleuca*
[dziewanna pospolita](#) *Verbascum nigrum*
[dziewanna wielkokwiatowa](#) *Verbascum densiflorum*

[dzwonek rozpierzchły](#) *Campanulapatula*
[fiolka wonny](#) *Viola odorata*
[fioletka poszarpana](#) *Lychnisflos-cuculi*
[goździk kartuzek](#) *Dianthuscarthusianorum*
[goździk kropkowany](#) *Dianthusdeltoides*
[groszek wiosenny](#) *Lathyrusvernus*
[jarzmianka większa](#) *Astrantia major*
[jasieniec piaskowy](#) *Jasione montana*
[jaskier ostry](#) *Ranunculusacris*
[jaskier wielokwiatowy](#) *Ranunculuspolyanthemos*
[jastrzębiec kosmaczek](#) *Hieraciumpilosella*
[kminek zwyczajny](#) *Carumcarvi*
[knieć błotna](#) *Calthapalustris*
[kokoryczka wielokwiatowa](#) *Polygonatummultiflorum*
[komonica zwyczajna](#) *Lotus corniculatus*
[koniczyna polna](#) *Trifolium arvense*
[kopytnik pospolity](#) *Asarumeuropaeum*
[kozibród łukowy](#) *Tragopogonpratensis* i/lub wschodni *T. orientalis*
[kozłek lekarski](#) *Valerianadioica*
[krwawnik pospolity](#) *Achilleamillefolium*
[krwiściąg lekarski](#) *Sanguisrobaofficinalis*
[macierzanka piaskowa](#) *Thymuspulegioides*
[mak polny](#) *Papaver rhoeas*
[marchew dzika](#) *Daucus carota*
[maruna bezwonna](#) *Tripleurospermuminodorum*
[mięta polna](#) *Menthaarvensis*
[mydlnica lekarska](#) *Saponariaofficinalis*
[niezapominajka błotna](#) *Myosotispalustris*
[oman wielki](#) *Inula helenium*
[ostrożeń warzywny](#) *Cirsiumoleraceum*
[pasternak zwyczajny](#) *Pastinacasativa*
[portulaka pospolita](#) *Portulacaoleracea*
[poziomka pospolita](#) *Fragariavesca*
[przetacznik kłosowy](#) *Veronica spicata*
[przytulia właściwa](#) *Galiummollugo*
[rdest wężownik](#) *Polygonumbistorta*
[rumian barwierski](#) *Anthemistinctoria*
[rzepik pospolity](#) *Agrimoniaeupatorium*
[sadziec konopiasty](#) *Eupatoriumcannabinum*
[szczaw polny](#) *Rumexacetosella*

[świerzbica polna](#) *Knautiaarvensis*
[tojeść pospolita](#) *Lysimachiavulgaris*
[wiązówka błotna](#) *Filipendula almaria*
[wiesiołek](#) *Oenothera sp.*
[wrotycz pospolity](#) *Tanacetumvulgare*
[wyka brudnożółta](#) *Viciagrandiflora*
[wyka kosmata](#) *Viciavillosa*
[zawciąg pospolity](#) *Armeriamaritima*
[zawilec gajowy](#) *Anemonenemorosa*
[złocień zwyczajny](#) *Leucanthemumvulgare*
[zmijowiec zwyczajny](#) *Echiumvulgare*
[żywokost lekarski](#) *Symphytumofficinale*

ROŚLINY ZIELNE OBCE DLA TERENU POLSKI, LECZ ISTOTNE KULTUROWO

Poniższe rośliny zdobią wiejskie ogrody, są niematerialnym dziedzictwem wiejskich zagród.

[aksamitka wąskolistna](#) *Tagetestenuifolia*
[cebulica](#) *Scilla sp.*
[chmiel zwyczajny](#) *Humuluslupulus*
[chryzantema](#) *Chrysanthemum sp.*
[cynia wytworna](#) *Zinnia elegant*
[dzwonek brzoskwiniolistny](#) *Campanula persicifolia*
[gailardia](#) *Gaillardia aristata*
[georgia](#) *Dahlia sp.*
[groch zwyczajny](#) *Pisumsativum*
[jeżówka](#) *Echinacea sp.*
[kosmos](#) *Cosmos sp.*
[krwawnik wiązówkowy](#) *Achillea filipendulina*

[melisa lekarska](#) *Melissa officinalis*
[nachyłek](#) *Coreopsis* sp.
[nasturcja większa](#) *Tropaeolum macis*
[ogórecznik pospolity](#) *Borago officinalis*
[piwonia](#) *Peonia* sp.
[płomyk, flox](#) *Phlox* sp.
[pysznogłówka](#) *Monarda* sp.
[rabarbar kędzierzawy](#) *Rheum rhabarbarum*
[słoneczniczek pospolity](#) *Heliopsis helianthoides*
[słonecznik](#) *Helianthus* sp.
[szafirek](#) *Muscari* sp.
[szparag lekarski](#) *Asparagus officinalis*
[ślaz](#) *Malva* sp.
[tulipan](#) *Tulipa* sp.
[zatrwian](#) *Limonium* sp.

